

Mikó Gábor

OSZMÁNELLEENES HADJÁRATOK LEHETŐSÉGEI A 16. SZÁZAD ELEJÉN*

Kísérlet Szrebernik, Szokol és Tessány várak visszahódítására
1513-ban

Tanulmányom kiindulópontját egyetlen datálatlan, a *Regalis pro dieta in Zegeдино celebranda* címet viselő oklevél adta, amelyet az Oláh Miklós-féle formuláskönyv anyagának feldolgozása közben találtam meg.¹ Miután a forrás szövegét sikerült az 1513. esztendőhöz kapcsolnom, rájöttem, hogy a benne leírtak az oszmán–magyar végvári harcok egy alig ismert szakaszáról számolnak be. E periódus kezdete 1512 őszére nyúlik vissza, amikor egyes boszniai erősségek török kézbe kerültek – ezt az eseménysort szokta a szakirodalom a „szreberniki bántság elvesztése” címmel aposztrofálni. Vizsgálatom alapjául e várak elestét választottam, elsődleges célul pedig azt tűztem ki, hogy az 1512 októbere és 1514 tavasza közé eső másfél év történetét rekonstruáljam, különös tekintettel az oszmánellenes hadműveletekre.²

Szrebernik elestének időpontja

Történetíróink közül elsőként Istvánffy Miklós számolt be Szrebernik török kézre kerüléséről. Tudósítása szerint a várnak – akárcsak az annak közelében fekvő Szokolnak³ és Tessánynak – Matucsinai (Matusnay) Tamás volt a kapitánya,

* A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíjának (BO 00020/18/2) támogatásával készült. – Írásom első, 2015-ben elkészült változatának alapos korrektúrájáért C. Tóth Norbertet, Lakatos Bálintot, Neumann Tibort és Pálosfalvi Tamást, míg a 2019. évi végleges szöveg ellenőrzéséért és kiadásáért C. Tóth Norbertet illeti köszönet.

¹ Az oklevelet lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 282621., fol. 112r-v. (Kiadását lásd a Függelékben.) – A formuláriumról bővebben: *Mikó Gábor*: Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy kritikai kiadáshoz. Történelmi Szemle 61. (2019) 617–632.

² Pálosfalvi Tamás nemrégiben megjelent monográfiája szintén feldolgozta e másfél év hadtörténetét, de szintetizáló jellegénél fogva nem törekedhetett a teljességre: *Tamás Pálosfalvi*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. (The Ottoman Empire and Its Heritage 63.) Leiden–Boston 2018. 329–348., különösen: 334–344. – A tanulmány záró dátumát pedig az indokolta, hogy az 1514 tavaszán kezdődő kereszties háborúval kapcsolatos események már szerepelnek C. Tóth Norbert és Neumann Tibor 2015-ben megjelent tanulmányaiban: *C. Tóth Norbert*: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: *Keresztiesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2015. 31–79.; *Neumann Tibor*: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború. Bp. 2015. 103–154.

³ Szokol néven középkori források négy, egymástól eltérő helyen fekvő boszniai várat is említnek. Ez esetben a mai Gračanica várostól néhány kilométerre északkelet felé fekvő egykori erősségről van

aki azonban ezek őrizetét elhanyagolta: sem elegendő katonát, sem elegendő élelmet nem tartott bennük. Ezt kihasználva Báli szendrői és Musztafa boszniai bégek csapataikkal körülzárták Szreberniket, és gyorsan kiéheztették a védőket. Az erősség elestének hírére Szokol és Tessány védői felgyújtották a váraikat, és harc nélkül elmenekültek. Istvánffy tudni vélte, hogy II. Lajos Matucsinaikt birtokelkobzással és számkivetéssel büntette – birtokai közül pedig a Valkó megyei Nevna⁴ várát Keserű Mihály boszniai püspök fivérének, Keserű Istvánnak adományozta. Mindezen eseményeket az 1520. esztendőbe helyezte.⁵

Az első nagy országtörténetek szerzői, így például Katona István és Johann Christian von Engel is elfogadták Istvánffy közlését, igaz, az előbbi a történetet 1521-re datálta.⁶ Még a 19. század legelején előbukkant azonban egy új adat is: Pray György a bártfai levéltárból egy 1512 novemberében kelt oklevelet publikált, amelyben Ulászló arra hivatkozva kért ezer forint hadisegélyt a várostól, hogy Szrebernik és a hozzá tartozó egyéb várak „a napokban” gondatlan őrizet folytán török kézre kerültek.⁷ Istvánffy lendületes leírása azonban, úgy tűnik, még hosszú ideig hihetőbbnek bizonyult az egyetlen okleveles adatnál.⁸

Az Istvánffy- és a Pray-féle közlés egyeztetésére elsőként Thallóczy Lajos tett kísérletet. A jajcai bánóság történetének feldolgozásakor úgy vélekedett, hogy a várak először 1512-ben estek el, ám ekkor a törökök – talán a magyarok ellentámadása folytán – még nem hagytak bennük állandó őrseget.⁹ Végleges elvesztésükre nézve elfogadta Istvánffy közlését, ám azt nem 1520-ra, hanem két évvel korábbra datálta.¹⁰ Erre jó oka volt: ismert és közölt ugyanis egy 1518-ban készült várjegyzéket az *Acta Tomicianából*, amely Szreberniket már a török kézen lévő végek között sorolta fel.¹¹ Végül, miután 1978-ban Szakály Ferenc felhívta a

szó, minderről bővebben lásd *Esad Kurtović – Emir O. Filipović: Četiri bosanska Sokola. Gračanički glasnik* (2011) 204–208.

⁴ *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Bp. 1894. 285. – A várát a Matucsinaiak Mátyás adományaként nyerték el, lásd *Támás Pálosfalvi: The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526.* (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes.) Bp. 2014. 399. 228. jegyz. A Matucsinaik család birtokairól röviden vö. még uo. 267. 2136. jegyz.

⁵ Nicolai Isthvanfi Pannoni historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV. nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae 1622. 88. Vö. Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. S. a. r. Benits Péter. (Történelmi források 1.) Bp. 2001. 163.

⁶ *Stephanus Katona: Historia critica. Tomulus XII. Ordine XIX.* Budae 1793. 226.; *Johann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs III.* Wien 1813. 215.

⁷ *Georgius Pray: Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I. Posonii 1806.* 81. (1512. nov. 17. Az oklevél fotómásolata: DF 217203.)

⁸ *Pesty Frigyes: Eltűnt régi vármegyék II.* Bp. 1880. 447.; *Kiss Lajos: Nándorfehérvár bukása. Hadtörténelmi Közlemények 2.* (1889) 391.; *L(eopold) Kupelwieser: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526.* Wien–Leipzig 1899. 201. Vö. még 12. jegyz.

⁹ *Thallóczy Lajos: Jajcza (bánóság, vár és város) története 1450–1527.* Bp. 1915. 200.

¹⁰ Uo. 213.

¹¹ Uo. Oklevéltár 186. számú dok.

figyelmet Ulászló király 1512. november 1-jén kelt oklevelére, amelyben – a korábban Pray által már kiadott okirathoz hasonlóan – arról esett szó, hogy a törökök nemrégiben elfoglalták Szrebernik, Szokol és Tessány erősségeket,¹² a három végvár elvesztésének 1512 októbere lett a bevett dátuma, Istvánffy kétségkívül színes – ám emellett konkrét adatokat is közlő – elbeszéléséről pedig már említés sem esett az újabb hazai szakirodalomban.

A délszláv szakirodalomban szintén régtől fogva megtalálható mind az 1512., mind az 1520. évi dátum, több hitelt azonban a korábbi időpontnak adtak. Így szerepelt már Vjatoslav Klaićnak a 20. század elején megjelent, a horvát történelmet bemutató nagyszabású munkájában,¹³ és általában ezt emelték ki későbbi írások is.¹⁴ A kutatás számára új adat hosszú idő után a 2000-es évek második felében bukkant fel: egy szerb kutató, Jelena Mrgić több, Észak-Bosznia középkori történetével foglalkozó munkájában felhívta a figyelmet egy olyan, jelenleg a Draskovich-levéltár részeként Zágrábban őrzött oklevélre, amely viszont éppen Istvánffy adatainak egy részét támasztja alá. II. Lajos egy 1520-ban kiadott okiratában ugyanis éppen azokat a birtokokat – így például az Istvánffynál is említett Valkó megyei Nevna várát – adományozta Keserű Mihály boszniai püspöknek, amelyek a néhai szreberniki bán, Matucsinai Tamás hűtlenségi vétké miatt szálltak a kincstárra.¹⁵ Matucsinai „bűne” természetesen – miként az oklevél szövegéből részletesen is kiderül – a szreberniki bánzás elvesztése volt. A diplomában leírtak nagyban hasonlítanak a kora újkori historikus művében megelevenülő eseményekre: nem őriztette megfelelően a rá bízott várakat, így Szrebernik, Szokol és Tessány a törökök kezébe került.

Azt, hogy Istvánffy miért Keserű Mihály testvérét, Istvánt nevezi meg adományozottként, könnyű volt megállapítani. A Mrgić által idézett oklevélben ugyanis éppen István és örökösei szerepelnek adományozottként.¹⁶ Bizonyos viszont, hogy a neves történetíró tévedett akkor, amikor az események sorát az oklevélben

¹² *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulmányai. *Hadtörténelmi Közlemények* 25. (1978) 491. – Korábban egyébként maga Szakály, úgy tűnik, Istvánffynak adott hitelt, és Szrebernik elését 1520-ra tette. Lásd *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. 3. kiadás. Bp. 1981. 60.

¹³ *Vjatoslav Klaić*: *Povjest Hrvata*. III/3. Zagreb 1904. 250.

¹⁴ *Hamdija Kreševljaković*: *Stari Bosanski gradovi*. *Naše starine* 1. (1953) 21–22., 40.; *Aladin Husić*: *Tešanj u 16. stoljeću*. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 61. (2012) 302. – 1520-as dátumot adott meg ellenben *Đ(oko) Mazalić*: *Tešanj*. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*. Nova serija 8. (1953) 289–290. Lásd még a következő jegyzetet is.

¹⁵ *Jelena Mrgić*: *Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern. A Case Study on Northern Bosnia*. *Südost-Forschungen* 65/66. (2006/2007) 58.; *Uő*: *Severna Bosna. 13–16. vek*. Beograd, 2008. 160. 460. jegyz., Engel Pál közlése nyomán. – A Zágrábban őrzött Draskovich-levéltárbeli eredetiből. Fotókópiája: DF 233145.

¹⁶ Az oklevél jelzetét lásd az előző jegyzetben.

szereplő 1520-as esztendővel hozta összefüggésbe, a várak elfoglalását pedig Báli szendrői és Musztafa boszniai bégeknek tulajdonította. Szrebernik az *Acta Tomicianana* említett, 1518. évi várlajstromában már török kézen lévő erősségként szerepel, de ennél perdöntőbb, hogy az 1519. évi magyar–török fegyverszünet szövegében is a szultán tulajdonában tűnik fel.¹⁷ Igaz, hogy az 1512. és 1520. évek közötti nyolc esztendőből rengeteg oklevél maradt fenn, amelyek jelentősebb része még kiadatlan, ám a publikált forrásanyagban nem találtam nyomát annak, hogy a bánóság három várát a magyarok 1512 után bármikor is visszafoglalták volna. Ilyesméről a délvidéki magyar–török harcokról általában jól informált velencei követjelentések sem tudnak.¹⁸ Ezek ismeretében, illetve figyelembe véve, hogy Matucsinai a kiadványban már „néhai”-ként szerepel, vitán felül áll, hogy az ominózus Lajos-oklevél valójában az 1512. évi eseményekről számol be.¹⁹

A magyar határvédelem és a török hadműveletek 1512 őszén

Jóllehet a szreberniki bánóság említett három várának elvesztését egyöntetűen a magyar fél komoly katonai kudarcaként ítéli meg a szakirodalom, az események részletes vizsgálata és értékelése még nem történt meg.²⁰ Pedig ezek elvégzése az az eredménnyel kecsegtet, hogy egyrészt képet kapunk arról, miként funkcionált a határvédelmi rendszer egy szűk évtizeddel Nándorfehérvár eleste és egy bő évtizeddel a mohácsi csata előtt. Másrészt arra is választ találhatunk, hogy e várak elfoglalása mennyiben rendítette meg a végvonalat, és vajon megkönnyítette-e a törökök későbbi támadó hadjáratait a Magyar Királyság ellen.

¹⁷ Erről a fegyverszünet március 28-án kelt, II. Lajos által ratifikált példányából tudunk: Alsó-Szlávniai okmánytár. Dubicza, Orbász és Szana vármegyék. 1244–1710. Szerk. Thallóczy Lajos – Horváth Sándor. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 36.) Bp. 1912. 282. (A II. Lajos által március 28-án ratifikált szöveg.) Vö. még E. Kovács Péter: Jajca és az 1519. évi magyar–török béke. Levéltári Közlemények 63. (1992) 94. – A Szelim által május 30-án kiadott változatban Szrebernik hiányzik, erről a szövegről azonban csak a pápának Budáról minden bizonnyal megküldött latin fordítás nyomtatott kiadásából van tudomásom, lásd *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia II. Romae 1860. 626.* – A II. Lajos-féle ratifikációból egy szerb nyelvű szöveg is rendelkezésünkre áll: Slovenský národný archív, Pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltára 28-7-41. (DF 227344.), Szrebernik neve ebben sem olvasható. A török szöveg egyébként feltehetőleg egy szerb nyelvű példányt vett alapul, könnyen lehet, hogy a vár neve ezért hiányzik.

¹⁸ Vö. Szakály F.: Egy királyi adománylevél i. m. 489.

¹⁹ Vö. Mrzig, J.: Severna Bosna i. m. 160–161. – Nincs adat arra, hogy Matucsinait követően bárki más is betöltötte volna a tisztséget. C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar történelmi emlékek, Adattárak) Bp. 2016. 154.

²⁰ A várak elvesztését tágabb összefüggésben lásd Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 48.; Pálosfalvi, T.: From Nicopolis i. m. 329–344.

A történetet több írásában ismertető Pálosfalvi Tamás a következőképpen interpretálja az eseményeket. A törökök – kihasználván egyrészt az erőfölényüket, másrészt a magyar határvédelem megosztottságát – egy időben több határszakaszon indítottak támadást. Egy seregük betört a Temesközbe, ám ez vereséget szenvedett Bátori István temesi ispántól. Közben azonban a boszniai fronton az oszmán főszereg elfoglalta a szreberniki bánság várait.²¹ Kubinyi András korábban térképre is rávetítette az eseményeket, amelyből látható, hogy a veszteség azért volt különösen súlyos, mert így a törökök, felszámolván a külső végvár vonal egy részét,²² egy széles szakaszon kijutottak a Szávához.²³ E rekonstrukciót csaknem teljes egészében el tudom fogadni, csupán néhány további adatra hívom fel a figyelmet. Hogy az eseményeket összefüggésükben lássuk, a történet fonalát az 1512. év tavaszán célszerű felvenni.

Ezen esztendő áprilisának végén II. Bajezid szultánt lemondatta a fia, Szelim, és elfoglalta a török birodalom trónját. Ez azt jelentette, hogy az Ulászló és Bajezid között 1511-ben megkötött, öt évre szóló fegyverszünet érvényét veszítette. A magyar uralkodó a dalmát származású neves humanistát, Felice Petanziót²⁴ május közepe táján Konstantinápolyba küldte az oszmán birodalom aktuális hatalmi viszonyainak kipuhatólására, ám a követnek nem volt felhatalmazása arra, hogy az új szultánnal meghosszabbítsa a fegyverszünetet.²⁵ Petanzio még Szelimnél időzött,²⁶ amikor Magyarországon, meglehetősen szokatlan időben, június legvégén valamiféle országgyűlést, de legalábbis nagyobb királyi tanácsulést tartottak, amelynek magyarázatát abban lehetjük fel, hogy a törökök betörték Horvátországba.²⁷ Mindez nyilván az új szultán jóváhagyásával történt, aki ily módon is megpróbálta rávenni Ulászló királyt arra, hogy minél gyorsabban megkössék a fegyverszünetet, erre ugyanis ekkor az oszmán uralkodónak

²¹ *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both i. m. 291.; *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 335–337.

²² *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. sz. elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle* 38. (1996) 171–172.

²³ *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. In: *Új: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Bp. 2007. 123.

²⁴ Személyéről legújabban lásd *Luka Špoljarić*: Feliks Petančić. In: *Christian–Muslim Relations. A Bibliographical History*. Vol. VII. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500–1600). Eds. David Thomas – John Chesworth. Leiden–Boston 2015. 50–57. (A korábbi szakirodalom felsorolásával.); *Bálint Lakatos – Géza Dávid*: Osman ve Orhan'dan II. Bayezid'e: Avrupalı da hazırlanan ilk Osmanlı silsilenamesi ve Feliks Petancius. In: *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. Szerk. Haluk Selvi et al. Kocaeli 2019. 489–512.

²⁵ *Fodor Pál – Dávid Géza*: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle* 36. (1994) 201. A szerzők tanulmányukban részletesen ismertetik a követküldést megelőző eseményeket is.

²⁶ Uo. 203.

²⁷ *Szakály Ferenc*: Javaslat a „Monumenta Archivalia Historiam Regni Hungariae Medii Aevi Illustrantia” munkálatainak beindítására. *Levéltári Közlemények* 63. (1992) 168. Forrása: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 22318. jelzetű oklevele. Említi: *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 289.

volt nagyobb szüksége.²⁸ A magyar udvar láthatóan komolyan vette a fenyegetést: a minden bizonnyal Budán tartott kongregáción az uralkodó elrendelte a teljes haderő mozgósítását, amelynek értelmében a dunántúli megyék csapatainak Somogyvárott, míg a többi seregestnek Váradon kellett gyülekeznie. Határnapnak augusztus 15-ét tűzték ki.²⁹

Jóllehet semmilyen információnk nincsen arról, miféle csapatok gyűltek össze Somogyvárott, tudomásunk van egy körülbelül négyezer főnyi hadról, amely Perényi nádor és egyben szlavón bán parancsnoksága alatt augusztus végén Zágrábhöz ért. Ez a sereg nagyrészt királyi csapatokból és a nádor saját bandériumából állt, ám később Horvátországban újabb erők csatlakoztak hozzá, így egy feljegyzés szerint elérte a nyolcezer főt.³⁰ A létszám hitelességével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az adat egy olyan *Diarium*ból származik, amelynek egyetlen fennmaradt kézírata nem nevezi meg a szerzőt, ám a 19. század közepe óta elfogadott, hogy az 1484 és 1552 között élt velencei reneszánsz műgyűjtőről, Marcantonio Michielről van szó.³¹ A kézirat 1512 és 1517 között keletkezett feljegyzései csaknem napról napra készültek, így ha forrásuk ismeretlensége okán nem is ítélnénk őket teljesen hitelesnek, legalább kortárs kútfővel van dolgunk.³² A Somogyvárott összegyűlt csapatoknak „Dunán inneni” főkapitányként minden bizonnyal Perényi nádor volt a parancsnoka.³³ Ennél fogva okkal valószínűsíthető, hogy a Dunától nyugatra a Michiel-féle *Diarium*ban említett seregen kívül nem volt jelentős katonai erő. Ismerte az itáliai források túlzásait a magyar seregek létszámát illetően, feltehető, hogy a had létszáma nyolcezer főnél kisebb

²⁸ Fodor P. – Dávid G.: Magyar–török béketárgyalások i. m. 203.

²⁹ Szakály F.: Monumenta Archivalia i. m. 168.; Pálosfalvi, T.: From Nicopolis i. m. 335.

³⁰ Pálosfalvi T.: Bajnai Both i. m. 289.

³¹ Emmanuele A. *Cicogna*: Intorno la vita e le opere di Marcantonio Michiel. Memorie dell' I. R. Istituto Veneto 9. (1860) 375.

³² Christiane Neerfeld: „Historia per forma di Diaria”. Venezianische Gegenwartschronistik um 1500. Doktori (PhD) értekezés. Universität Bonn. 2001. 64. (<https://bit.ly/2vIfKBx>, letöltés 2019. nov. 25.) – A mű 2006-ban olasz nyelven megjelent, amelyet azonban nem volt módom használni, lásd Christiane Neerfeld: „Historia per forma di diaria”. La chronachistica veneziana contemporanea a cavallo tra il Quattro e il Cinquecento. Venezia 2006.

³³ Ezen állításon két adattal támasztható alá. Egyfelől olyan törvénycikkelyekkel, amelyek 1507-ben, 1508-ban és 1513-ban is a nádort nevezik meg az ország egyik főkapitányaként, vö. Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. Történelmi Szemle 56. (2014) 466. Hogy ez mit is jelenthetett valójában, arra egyelőre unikális forrás Antonio Suriannak, Velence budai követének egy 1513 februári jelentése, amelyben többek között arról is beszámolt, hogy a királyságnak két főkapitánya van, egyikük, mégpedig a nádor, a „Dunán innen”, másikuk, Szapolyai János, a „Dunán túl” parancsol. Lásd Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. rész. Közli Wenzel Gusztáv. (Magyar Történelmi Tár II. 12.) Bp. 1877. 233. A Somogyvárott összegyűlt sereg tehát minden bizonnyal a nádornak volt alárendelve.

volt.³⁴ Perényi az ősz folyamán hadait több részre osztotta, és bizonyos hírek szerint Boszniába készült a törökök ellen.³⁵ Hogy a rendelkezésére álló katonai erő azon részével, amelyet támadó hadjáratához felhasználhatott volna, tehetett-e volna bármit is az oszmán kézen lévő várak ellen, az felettébb kétséges. A kételkedés azért is jogos, mert, mint hamarosan látni fogjuk, amikor a három boszniai várat az oszmánok elfoglalták, a kormányzat semmiféle jelentős katonai erőt nem tudott a veszélybe került határszakaszra vezényelni.

Nincsen adat arról, hogy október folyamán a nádor csapatai hol tartózkodtak. Az viszont bizonyos, hogy a boszniai pasa e hónap folyamán foglalta el az említett három erősséget. Ez már átvezet bennünket a határvédelem másik pilléréhez, a végvárakhoz. Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy ezek a várak önmagukban nem tudták megakadályozni egy nagyobb ellenséges sereg betörését az országba, ám leköthették az erőinek legalább egy részét mindaddig, amíg a bandériumokat mozgósítják.³⁶ Az elmélet azonban – mint oly sokszor – ezúttal sem ment át a gyakorlatba. Ennek legvalószínűbb oka talán az, hogy a nádor egyébként is több részre osztott csapatai másutt állomásoztak, a várak pedig gyorsan elestek, így a lehetséges felmentők nem jutottak el időben a hadszíntérre.

Ami a várak ostromának kronológiáját illeti, ezt csak közvetett adatokból lehet rekonstruálni, ám azokból is kirajzolódik az erősebbnek tartott külső végvár vonal egy szakaszának gyors összeomlása. Mint már említettem, először egy 1512. november 1-jén kelt oklevélben esik szó a három erőd elesteréről. Nyolc nappal később az uralkodó azt a csapatot, amelyet Sopron városa állított ki az ország nyugati határán fekvő Lánzsér ostromára, a fenyegetett déli határra vezényelte.³⁷ Hasonló parancsot küldött Pozsonynak is.³⁸ Egy bő hónappal korábban, október 6-án ugyanezeket a csapatokat még kifejezetten Lánzsér ellen készültek

³⁴ A még részletesebben vizsgálandó 1513. évi Szapolyai-féle hadjárat résztvevőinek számát 30 000-re teszi a kortárs Korbáviai János jelentésének Marino Sanutónál fennmaradt szövege: *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 241. Ez éppúgy irreálisan magas szám, mint a hasonlóképp Sanutónál fennmaradt, szintén egykorú forráson alapuló 22 000-es létszám Szapolyai János ama seregére vonatkozóan, amelylyel a vajda Temesvárnál legyőzte Dózsa György csapatait. *Barta Gábor – Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973. 199.

³⁵ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 291. (A Michiel-féle Diarium Ljubic-féle kivonatos közlése alapján. A műből teljes szövegű kiadás máig nem készült.)

³⁶ *Vö. Szakály Ferenc*: Hadügyi változások a középkori magyar állam bukásának időszakában. In: Magyarország hadtörténete két kötetben I. Szerk. Borus József. Bp. 1984. 137.; *Perjés Géza*: Az Oszmán Birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356–1699). In: *Uő*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1999. 40.; *B. Szabó János*: Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Bp. 2015. 75.

³⁷ Sopron szabad királyi város története I/6. Közli Házi Jenő. Sopron 1928. 284/263. számú dok. Az oklevelet idézi *Csermelyi József*: Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése. Történelmi Szemle 55. (2013) 479.

³⁸ *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven. Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit. I. Westslowakei.* Hrsg. Jörg Meier et al. Berlin 2009. 319., vö. még DF 241101.

bevetni.³⁹ Miután tehát október első hetének végén még nincsen szó török támadásról, október 30-ra ellenben már mindhárom vár elesett,⁴⁰ az események három hétnél is rövidebb idő alatt játszódhattak le. Ezzel egybevágóan Velence budai követének, Antonio Suriannak a jelentései is, amelyek október elején még nem tudnak várostromokról, ellenben november elején már beszámolnak a három erősség elestéről.⁴¹ Áruklodó módon egyetlen olyan adat sem maradt fenn, amely akár a legkisebb utalást is tartalmazná arra, hogy a boszniai végek veszélyben volnának, vagy azokat fel kellene menteni. Miután Szrebernik Szabács és Jajca mellett a Nándorfehérvártól nyugatra fekvő három bánság egyikének központja volt, tudva, hogy nem a szultáni főszereg támadt a várra, továbbá azt is tudva, hogy a korabeli ostromtechnikák és egyes tűzfegyverek fejletlensége miatt az előny általában a védők oldalán volt,⁴² gyors eleste okkal igényel magyarázatot.

Elsőként az oszmán birodalom közismerten nyomasztó túlerójét kell számításba venni. Ez esetben azonban nem csupán erről volt szó. 1512-ben a konkrét határszakaszon érvényes török túlerő meglétét azzal a téves nézettel szokták alátámasztani, hogy az oszmánok nem csupán Szreberniket, hanem a bánság teljes területét elfoglalták.⁴³ Még érzékletesebbé tehető az oszmánok sikere akkor, ha beemeljük a képbe, hogy az akciót egyedül a boszniai pasa hajtotta végre, hiszen így arról lenne szó, hogy pusztán a saját csapataival felszámolt egy teljes határvidéki bánságot. Magam azonban a források alapján azt fogom bizonyítani, hogy minden korábbi feltevés ellenére nem beszélhetünk a bánság területének maradéktalan elvesztéséről.

Ritkán emlegetjük, hogy a névadó Szrebernik várán kívül milyen erősségek is helyezkedtek el a bánság területén, pedig ezek története szolgáltatja a legfontosabb adatokat az oszmán térnyerésről. A területen keletről nyugatra haladva a következő várak és erődített helyek találhatóak: Teocsák, Bijeljina, Barka, Szokol,

³⁹ Sopron szabad királyi város története i. m. 1/6. 282/261. számú dok., vö. *Csermelyi, J.*: Weispriach-né háborúja i. m. 479.

⁴⁰ A november 1-jei oklevélből adódó terminus ante quem-et még két nappal korábbra tolja az, hogy Ulászló már október 30-án azt a parancsot adta Szentgyörgyi Péter országbíróknak, a Lánzsér elleni hadművelet főparancsnokának, hogy harc helyett egyezzen ki Weispriach Ulrich özvegyével. Emögött nyilvánvalóan a szreberniki várak elestének híre áll, hiszen a csapatokat, mint láttuk, nem sokkal később már a déli határra vezényelték. Lásd *Házi Jenő*: Határszéli viszállyaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. In: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1. Szerk. Angyal Dávid – Károlyi Árpád. Bp. 1931. 59.

⁴¹ *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 230–231. – Az október 4-ei jelentésben csak az állítólag Horvátország ellen vonuló törökökről esik szó. A novemberi jelentés pontos dátuma nem ismert, csak annyit tudunk, hogy a hónap 22. napján iktatták Velencében. A jelentések kelte és az iktatás között általában három hét telt el, tehát Surian levele november legelején kelhetett.

⁴² *Kiss L.*: Nándorfehérvár i. m. 549.; *B. Szabó János*: A mohácsi csata. Bp. 2006. 32.

⁴³ A csaknem teljes hazai mellett a horvát szakirodalomban is van példa erre a felfogásra, lásd az alábbi összefoglaló munkát: *Ive Mažuran*: Hrvati i Osmansko Carstvo. Zagreb 1998. 54.

Mihalovic, Gracsác, Dobor és Tessány.⁴⁴ Ezek közül 1512 októberében Szokol és Tessány került török kézre. Teocsák és Bijeljina elestének időpontjáról nem rendelkezem adatokkal,⁴⁵ Barka, Dobor, Gracsác és Mihalovic viszont bizonyíthatóan a magyarok kezén maradt.⁴⁶ Ezek a várak mind a Szávától délre feküdtek, és rájuk támaszkodva igyekeztek kiépíteni az új, továbbra is a folyó gázlóit őrző védővonalat 1512 telén és 1513 tavaszán.⁴⁷ Ez a védelmi vonal ki is tartott,⁴⁸ ez kitűnik már az 1519. évi magyar–oszmán fegyverszünetből is,⁴⁹ de a várak valójában még a mohácsi csatát követően is magyar kézben maradtak, és a terület csak 1528-ban került Szulejmán hadainak kezére.⁵⁰ Amennyiben a boszniai pasa valóban átúto túlerő birtokában támadott volna, aligha tudott volna ellenállni csapatainak az 1512 novemberében még Tahi János birtokában lévő Gracsác és Mihalovic, vagy az a Barka, amelynek „leromlott állapotú” erősségét az azonos nevű várossal és két másik birtokkal együtt az uralkodó 1513 márciusában Keserű István alnádornak, továbbá fiainak, az azonos nevű Istvánnak és Mihály boszniai püspöknek adományozta azzal a feladattal, hogy azt a törökök ellenében

⁴⁴ A Szreberniktől délebbre fekvő várak, például Maglaj, illetve Tessány „hátában” Doboj, már korábban török kézre kerültek, miként ez a magyar–török határt 1503-ban rögzítő fegyverszünetből kiderül. Lásd *Joseph von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches II.* (1453–1520). Pest 1828. 618., vö. még *Mrgić, J.*: Transition i. m. 57. Határvonalat is rögzítő fegyverszüneti okmány ezt követően csak 1519-ből maradt fenn.

⁴⁵ Vö. *Adem Handžić*: Tuzla i njena okolina u XVI vijeku. Sarajevo 1975. 46.

⁴⁶ Gracsác, Mihalovic: a várak Ulászló azon már említett, 1512. november 1-jei oklevelében bukannak fel, amelyben először van szó Szrebernik, Szokol és Tessány elestéről. Említette őket *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig* i. m. 190, de a két erősség helyét nem azonosította. – Mindkét vár szerepel 16. századi Magyarország-térképeken, így megállapítható, hogy Gracsác (Grachacz, Grazatz, Graysatz) a mai Gradačacal azonos (a Szávától kb. 30 km-re délre), míg Mihalovic (Mihalonctz, Michalowicz) ettől északra, közvetlenül a Száva déli partján feküdt. A térképek hasonmásait lásd *Stegna Lajos*: Térképtörténet. 4. kiadás. Bp. 1985. 91., 96., 97., 102. Gracsácot lásd még *Mrgić, J.*: Transition i. m. 70. – Doborra lásd *Barta Gábor*: Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez. Történelmi Szemle 37. (1995) 13. (A várat a Duna-Tisza közére lokalizálja, ám ott ilyen várról nem tudok, és az általa idézett oklevélszöveg sem utal erre.) – Barkára lásd alább.

⁴⁷ A korabeli, Száván átvezető utakat lásd Jelena Mrgić térképén: *Mrgić, J.*: Severna Bosna i. m. (a térkép a belső borítón). – A gázlók védelmének fontosságáról a korban lásd *Kubinyi A.*: A mohácsi csata i. m. 190.; *B. Szabó J.*: A mohácsi csata i. m. 26.; Részletes áttekintés a folyók jelentette védővonalról *Uő*: Mohács i. m. 69–76.

⁴⁸ A Száva védővonal-szerepét nemrégiben vizsgálta *Stanko Andrić*: Rijeka Sava kao protuturski bendem (do pada Bosne). In: Rijeka Sava u povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18–19. listopada 2013. Uredio Branko Ostajmer. Slavonski Brod 2015. 205–236. Részletes vizsgálatait a tanulmányban azonban 1463-ig terjesztette ki.

⁴⁹ Alsó-Szlavóniai okmánytár i. m. 281.

⁵⁰ *Barta G.*: Elflejtett hadszíntér i. m. 13.; *Mrgić, J.*: Transition i. m. 58. Vö. *Teisler Éva*: Török várak – magyar várak. Status quo a hadszíntéren és a Jagelló-kori oszmán–magyar békeszerződésekben. Aetas 33. (2018) 4. sz. 105. A szerző helyesen figyelt fel arra, hogy a „szreberniki bántság” oszmánok általi felszámolásának egyes adatok ellentmondanak, ám közlései többször pontatlanok: Szokol nem 1518-ban, hanem 1512-ben került oszmán kézre, Szrebernik pedig szerepelt az 1519. évi fegyverszüneti szerződés szövegében. Vö. 17. jegyz.

meg kell erősíteniük.⁵¹ Figyelemre méltó, hogy az oszmánok a későbbi években sem erőltették e határszakaszon azt, hogy áttörjék a Száva vonalát – a területet csak akkor foglalták el, amikor Nándorfehérvár és Szabács, valamint a környező kisebb erősségek bevétele után az a keleti irányból is támadhatóvá vált.

Mindennek legfőbb oka, úgy vélem, abban rejlik, hogy a hegyvonulatokkal szabdaltsz boszniai terepen, ahol szinte kizárólag folyók völgyében lehetett hadmozdulatokat végezni, sokkal kevésbé érvényesülhetett a kétségtelen török erőfölény, és ugyanez volt érvényes a határfolyók, a Duna és a Száva mocsaras árterére is.⁵² A hegyeken épült várakat az ellenséges túlerőnél jobban fenyegette az utánpótlás hiánya, amelyet az okozott, hogy a hosszú fegyverszünetek ellenére is gyakori portyák során a végvidéki területek, amelyekről az erődöket a legkönnyebben elláthatták volna, elpusztultak.⁵³ Azt gondolom, hogy miután a térségben nagy erővel végrehajtott oszmán támadást 1512 őszén forrásokkal nem lehet igazolni, a három vár, különösen a bánóság központját jelentő Szrebernik gyors elését egyfelől az elégtelen számú őrség vagy a hosszabb ellenállást lehetővé tevő ellátmány hiánya, ám legvalószínűbben a kettő együtt okozta. A másik tanulság, amelyet az eseményekből levonhatunk, hogy a hosszú határszakaszon – mindenfajta mozgósítás ellenére – nem lehetett akkora mobilis haderőt fegyverben tartani, amelyet váratlan ellenséges támadás esetén gyorsan be lehetett volna vetni. A katasztrófa ekkor még az oszmán hadak nagyobb hadjárathoz nem elégséges létszáma miatt elmaradt, ám kilenc évvel később már bekövetkezett. 1521-ben a szultán serege ostrom alá vette Nándorfehérvár, Szabács és Zimony várakat, az erősségek felmentését pedig a magyar hadvezetés Nándorfehérvár több mint két hónapig tartó ellenállása dacára sem tudta megoldani.⁵⁴

⁵¹ DF 233512. Az oklevélben a vár akkori teljes uradalma le van írva. Ma Brčko Bosznia-Hercegovinában, vö. *Handžić, A.*: Tuzla i. m. 46. A források alapján később a fontosabb határvárak közé emelkedett: említette X. Leó pápa Bakóczot kinevező bullájában (*Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Eds. Antonius Fekete Nagy et al. [Publicaciones Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.] Bp. 1979. 33.), és szerepel az 1519 márciusában a törökkel három évre kötött fegyverszünet szövegében is, amelyben magyar részről csak néhány fontosabb erősség foglaltatik benne. (Alsó-Szlavóniai okmánytár i. m. 281.)

⁵² *B. Szabó J.*: A mohácsi csata i. m. 25–26.

⁵³ *Milan Vasić*: Der Einfluß der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebietes in Serbien und Bosnien. In: *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Hrsg. Othmar Pichl. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Graz 1971. 309. Jól megfigyelhető például Jajca esetében Ulászló regnálása alatt is: *Thallóczy L.*: Jajca oklevéltár i. m. 69., 105., 124., 158–159., 162., 166. számú dok.

⁵⁴ *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: *Zay Ferenc*: Az Lándorfehérvár elvesztésének oka e vót és így esött. S. a. r. Kovács István. Bp. 1980. 148.; *Kubinyi A.*: A mohácsi csata i. m. 170.

Az események 1512 novemberétől 1513 májusáig

Amint Budára október végén befutottak a török sikerekről szóló első hírek, az udvarban kénytelenek voltak azzal a fentebb már megállapított ténnyel szembesülni, hogy nem tudnak katonákat vezényelni a veszélybe került határszakaszra. Ezért először elrendelték a szlavón nemesség hadbaszállását és a dalmát–horvát–szlavón bánság csapatainak összevonását, ám ez szinte semmilyen eredménnyel nem járt.⁵⁵ Ugyanekkor került sor arra, hogy a Sopron és Pozsony által eredetileg Lánzsér ostromára kiállított, már említett csapatokat délre irányítsák. Kivetettek adót is, ám ezt ekkor még – országgyűlés nem lévén – csak a király saját földesurasága alá tartozókra terjesztették ki: minden királyi szabad városnak ezer forintot kellett fizetnie,⁵⁶ a szász nemzetre pedig 14 ezer forint teher hárult, amelyet az 1513. év György-napjáig kellett beszolgáltatni.⁵⁷

Miután világhosszá vált, hogy a horvát–szlavón nemesség mozgósításától nem várható eredmény, a bán és nádor Perényi Imre pedig nem engedelmeskedik az uralkodó utasításainak,⁵⁸ Ulászló és kormányzata úgy döntött, hogy 1513 vízkeresztjének nyolcadik napjára (január 13.) országgyűlést (*universalis dieta generalis*) hív össze Budára. Erről két meghívólevél maradt fenn, mindkettő 1512. december 8-ai kelettel: az egyiket Várdai Ferenc váci püspökhöz, a másikat a szász nemzethez intézte az uralkodó.⁵⁹ Miután a Várdainak címzett levélben – amellet, hogy a diétát a török betörés és bizonyos várak elvesztése, valamint a várható további török támadás miatt hívták össze – arról is szó van, hogy a csapatait helyezze mihamarabb készenlétbe, nyilvánvaló, hogy a várak visszafoglalását továbbra is tervezték.

⁵⁵ A kísérletet és annak kudarcát részletesen bemutatja *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 291–293.

⁵⁶ Két város esetében maradt adat: az egyik a bevezetésben már említett, Pray által kiadott, Bártfához szóló levél, a másik egy azzal egyező parancs november 23-ai kelettel Sopronhoz. Lásd Sopron szabad királyi város története I/6. i. m. 286/265. számú dok.

⁵⁷ Az összegről és arról, hogy a behajtást előíró parancsot Herendi Miklós kincstartó 1512 decemberében Segesváron adta ki, a brassói számadáskönyvek tájékoztatnak. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt I. Rechnungen aus 1503–1526.* (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.) Kronstadt 1886. 197. Brassóra az összegből 1480 forint esett, lásd uo. 198. A György-napi befizetési határidőről: DF 247560., DF 246057. – Ez a taxa extraordinaria (DF 247560.) minden bizonnyal a szreberniki várak eleste miatt került kivetésre, ily módon a királyi városokra 1513 novemberének folyamán kivetett 1000 forintos összegekkel párhuzamba állítható. A szászok adójáról lásd még a Függeléket.

⁵⁸ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 291.

⁵⁹ DL 82354. (Várdainak); DF 245719. (a szász nemzetnek). – A Várdainak szóló levelet már Kubinyi András is ismerte, és példaként idézte a fennmaradt országgyűlési meghívót: *Kubinyi András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje. 1445–1526.* Jogtörténeti Szemle (2006) 5. Lásd még Szapolyai 1512. december 25-ei levelét is a szebeni tanácshoz, amelyben kérte őket, hogy követeiket mihamarabb válasszák meg, és azok siessenek Budára: A Szapolyai család oklevéltára. I. Levelek és oklevelek. (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak) Bp. 2012. 333.

A kongregáció kezdetét is vette a jelzett időpontban.⁶⁰ Az minden bizonnyal rövidesen kiderült, hogy a nemesség az országgyűlésre nem éppen egy rövidesen kezdődő törökellenes hadjárat tervétől hajtva érkezett. A tárgyalásokról fennmaradt egyetlen forrás, egy alsótáblai felirat vagy másképp válaszirat (*responsio*) tanúsága szerint sokkal inkább – szavaik szerint – az őket ért jogtalanságok felemlegetésével voltak elfoglalva. Nem meglepő, hogy ilyen közhangulatban az udvarban letettek a tervezett hadjáratról – legalábbis erről a források jó ideig hallgatnak.⁶¹ Szólnak ellenben a kútfők arról, hogy adót vetettek ki, és arról is, hogy az országgyűlésen a nemesek „elnyomásának” megszüntetéséről is tárgyaltak.⁶²

Hogy az utóbbi ügyben milyen döntések születtek, nem tudjuk. A következő hónapok királyi okleveleiben többször esik szó egy „új dekrétumról”, amelynek értelmében a hatalmaskodási ügyeket a nyolcados törvényszékeken kívül, a király előtt kell tárgyalni. A januári országgyűlésen, miként a *responsió*ból megtudjuk, a nemesek egyik panasza arra vonatkozott, hogy a ritkán (évente négy alkalommal) tartott nyolcados törvényszékeken nagyon kevés peres ügy tárgyalására kerül sor. Lehetséges, hogy ez az „új dekrétum”, amellyel magam először Ulászló egy 1513. február 3-án kelt oklevelében találkoztam,⁶³ a januári országgyűlés határozata. Nem merném ugyanakkor kizárni azt sem, hogy csupán egy formuláról van szó. A nemesek – a *responsió*ból részben kikövetkeztethető – követelései közül⁶⁴ azonban Ulászló és tanácsa többeket kénytelen volt elfogadni, hiszen minden bizonnyal az volt az adómegajánlás feltétele.

A megajánlott adó jobbágytelkenként egy forintra, azaz száz dénárra rúgott, amelyet György-napig terveztek behajtani. Ugyanezt az összeget megajánlották a következő (1514.) esztendőre is. Az adóteher így már pontosan duplája volt annak, amit 1511-ben az 1511. és 1512. évekre megajánlottak.⁶⁵ Miután erről feltehetően január legvégén a rendek megegyeztek, a résztvevő nemesek nagy része elhagyta Budát, és hazafelé vette az irányt. Ám hátrahagytak képviselőket, akik a törvénykönyv végleges formába öntésében működhetek közre, de legalábbis ellenőrizhették azt. Ha hinni lehet az uralkodó február 9-én, Győr és Sáros megyék számára kiadott parancsleveleinek, valamikor a nemesek távozását követően érkezett meg Budára a hír arról, hogy a törökök a téli időjárás ellenére két hadsereggel

⁶⁰ A velencei követ, Antonio Surian január 16-ai jelentésében szól arról, hogy országgyűlés kezdődött Budán. *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 232.

⁶¹ A velencei követ január 27-ei jelentésében is az áll, hogy az elesett várak visszafoglalását elhalasztották. Lásd *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 232., idézi *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 295.

⁶² „inter alios eorum tractatus et conclusiones ad propellandas hostium incursiones evitandasque nobilium oppressiones” Lásd Függelék III/1.

⁶³ DF 224835. – Továbbiak: DL 22405., DF 224832., DF 251402., DL 107168.

⁶⁴ A *responsio* a diétai tárgyalások egy szakaszában született, és egy fenn nem maradt leirat mindössze három pontjára reflektál, lásd *Mikó G.*: Ismeretlen országgyűlési emlék i. m. 459. Az egyeztetések többi részéről nincs adat.

⁶⁵ *Josephus Nicolaus Kovachich*: Monumenta veteris legislationis Hungaricae. Claudiopoli 1815. 71.

újabb támadást indítottak: az egyik sereg Jezero várát vette ostrom alá,⁶⁶ a másik Horvátországra támadt. Ez az uralkodót és a kormányzatot még nehezebb helyzetbe hozta. A Budán tartózkodó főpapok, főurak, nemesi ülnökök és a nemesek által hátrahagyott képviselők kénytelenek voltak megváltoztatni az országgyűlésen az adózással kapcsolatban hozott rendelkezéseket. Egyfelől előírták, hogy a György-napig behajtandó száz dénár felét, vagyis ötven dénárt már böjtközép napjáig (március 2.) be kell szolgáltatni, másfelől – úgy tűnik – kibővítették azok körét is, akiknek adózniuk kellett: e megreformált határozatok értelmében végül a *colonus*oknak és az egytelkes nemeseknek is fizetniük kellett, a jobbágyoktól pedig a *subsidium* behajtását nem *curiánként*, hanem telkenként írták elő.⁶⁷ Ezzel – Kubinyi András szavaival élve – „az állami adó utolérte az összeköltözőket”.⁶⁸ Rajtuk kívül csaknem minden egyházi méltóságnak (a szöveg szerint az apátoknak, prépostoknak, kanonokoknak, plébánosoknak, rectoroknak és oltárjavadalmasoknak),⁶⁹ továbbá a városi polgároknak és kereskedőknek is fizetniük kellett, jóllehet nekik feltehetően nem telkenként.⁷⁰

⁶⁶ Jezero vára Jajcától nem messze nyugatra helyezkedett el, 1518-ban került török kézre. *Thallóczy L.*: Jajcza i. m. 211–212., vö. uo. Oklevéltár 181. számú dok. – Szólnak elestéről az 1518. évi tolnai országgyűlésen is: *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV.* Eds. Ferenc Döry et al. Idyllwild–Bp. 2012. (A továbbiakban DRMH IV.) 212–213. – Minden bizonynyal szintén Jezeróra vonatkozik Aluise Bon velencei követ 1518. július 28-ai jelentése, amely szerint a törökök egy kisebb várat elfoglaltak Jajca mellett, így pedig nehezzé vált a környező országrészek védelme: „come Turchi aveano preso uno castello vicino Jaiza qual prima laveano anto la terra, mo lanno tutto posseduto, si che quel regno si pol mal defender da Turchi” – Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. III. rész. Közli Wenzel Gusztáv. (Magyar Történelmi Tár 25.) Bp. 1878. 95.

⁶⁷ 1511-ben még a porta volt az adóegység: *Kovachich, J. N.*: Monumenta i. m. 71. Az új határozat alighanem azt akarta megakadályozni, hogy az olyan szomszédos vagy osztott telkek tulajdonosai, amelyeket egyetlen közös portán át lehetett megközelíteni, csak ez az egy porta után adózzanak. Lásd bővebben 1501. évi példák alapján *Sohymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusz-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém 1984. 169–170.

⁶⁸ *Kubinyi András*: Az alföldi megyék jobbágyportaszáma a középkor végén. A középkorvégi népesség meghatározásának problémái. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László – Selmeczi László. Nagykovács 1986. 287. – A szerző írásában azonban bizonyára egyszerű elírás folytán 1503. évi-ként szerepel az oklevél. Vö. e tanulmány Függelék III/1. Kubinyi ezek közül a Sáros megyének küldött példányt használta.

⁶⁹ Az általában adómentes egyháziak efféle megadóztatására a Jagelló-korból az első adat az 1518. évi bácsi országgyűlésről ismert a szakirodalomban, lásd *Kubinyi András*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. 96. (Behajtásáról még lesz szó.) – A Zsigmond-korból ismerünk hasonló példát: *C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) Bp. 2014. 179–199.

⁷⁰ Lásd Függelék III/1. – Pálosfalvi Tamás a Győr megyei példány alapján foglalta össze az eseményeket, lásd *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 338. – 1522-ben már a városokban is telkenként („füstönként”) szedték ezt az adót. *C. Tóth Norbert*: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések) Bp. 2016. 89.

Az események igen gyorsan játszódhattak le. Január 24-én még biztosan tartott az országgyűlés.⁷¹ A megváltoztatott adószabályokat február 9-én küldték meg a megyéknek, ám a diéta zárultának *terminus ante quem*jét mégsem e dátum, hanem Ippolito d'Este bíboros, egri püspök február 5-én, Bécsben kelt levele adja meg, amelyben már tudott az országgyűlés berekesztéséről.⁷² A generális kongregáció legvalószínűbben január végén, tehát az 1498. évi dekrétumban meghatározott két hét után zárulhatott, ekkor távozhatott a résztvevők többsége. Az ezt követő napokban érkezhettek a hír a török támadásokról, ekkor változtathatták meg az országgyűlési határozatokat. Van azonban egy másik lehetőség is, mégpedig, hogy a király környezetében már korábban is tudtak a török támadásokról, ám a diéta meglehetősen udvarellenes hangulata miatt a szokásosnál jóval rövidebb határidőn belül behajtandó adóról a döntést akkorra halasztották, amikor a résztvevő nemesek nagy része szétoszlott Budáról.⁷³

Akárhogyan is történt, annyi bizonyos, hogy az adót az utolsó fillérig a törökellenes hadikiadásokra szánták, hiszen ez áll a megyéknek küldött parancsokban is. A beszédéről mindössze két adat tájékoztat. Március közepén olvasni arról, hogy Várdai Ferenc váci püspök kieszközölte, hogy egy korábban az uralkodónak adott 800 forintos kölcsön fejében a saját és testvérei birtokairól az ötvendénáros adót a mondott összeghatárig a maga számára szedhesse be.⁷⁴ Nem sokkal ezt követően pedig egy királyi oklevélből arról értesülünk, hogy pár nappal korábban Dubraviczky Mihály Nagylucsei Dóci Ferencet azzal vádolta meg az udvarmester előtt, hogy a „végvárok adóját” Zólyom megyei birtokai után nem fizette meg.⁷⁵ Az erdélyi szászokra, mint már láttuk, 1512 decemberében 14 000 forintos rendkívüli adót vetett ki a kincstartó, így a januári diéta újabb adót nyilván nem rótt ki rájuk. Hasonló okból ugyanez lehetett a helyzet a királyi városok esetében is. Az egyháziak adózására április végéig nem találtam adatot. Ennek ellenére a fenti két forrás alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy az 50 dénáros adó behajtását legalábbis megkezdték.

⁷¹ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 295.

⁷² *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. I. füzet. Bp. 1890. 1048. számú dok. A bíboros-püspök február 7-én érkezett Budára. Lásd uo. 1049. számú dok.

⁷³ Januári támadás(ok)ról nem szólnak a velencei követ jelentései. Surian február 25-ei levelében azonban már szó volt arról, hogy a törökök elfoglaltak egy Zenggez közeli várat (a név a jelentés Sanuto-féle kivonatából hiányzik), az udvarban pedig „nagy a zavarodottság”: „come Turchi fanno processo contra Hongari, hanno preso uno castello vicino a Segna nominato [...], et quelli Signori Hongari non sanno che farsi; e come quelle cose deli e in confusiom grande.” – *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 234. Egy datálatlan, Velencébe valamikor befutott és márciusban iktatott jelentés szerint pedig a törökök két fontos várat elfoglaltak a királytól. Uo. 233., idézi *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 298.

⁷⁴ DL 82358. (1513. márc. 12.)

⁷⁵ DL 22407. (1513. márc. 21. – „subsidiium castrorum nostrorum finitumorum”).

Miközben a megyékbe kiszálltak a dikátorok,⁷⁶ Budán, Mátyás-napon (február 24-én) megkezdődött az azévi első nyolcados törvényszék. Hogy nagy tömeg verődhetett össze a fővárosban, azt több dologból is sejthetjük. Egyrészt a *responsio* ezeket a törvényszékeket már önmagukban mint tumultuózus eseményeket szemlélteti, másrészt ez az oktáva az országgyűlés miatt a tervezettnél több mint egy hónappal később kezdődött,⁷⁷ és harmadrészt – ez a legfontosabb – Ulászló király egy korábbi, minden bizonnyal az országgyűlés kihirdetése körül kelt rendeletével az ügynevezett rövid pereket és fellebbezett ügyeket, továbbá minden olyan pert, amelyekben egy határozott napra szolt az idézés – így tehát az oktávákon kívül tárgyalhatták volna őket – egyaránt erre a Mátyás-napi nyolcadra halasztotta. Minderről a nádornak és az országbíróknak az oktáva során kelt okleveleiben többször is olvashatunk.⁷⁸ Az ülészaknak, amelyet az ügyek sokfélesége és nagy száma ellenére az oklevelek szabályosan „rövid nyolcadként” említenek,⁷⁹ a törvény szerint húsz napig kellett tartania,⁸⁰ és az utolsó oklevél, amely dátumformulájában a törvényszékre hivatkozik, keletként annak huszadik napját adja meg.⁸¹ Ez a nap március 15-re esett, aminek a későbbiekben még kiemelt fontossága lesz.⁸²

A következő hónapok történései az eddig született szakirodalomban még az előbbieknél is kevésbé feltártak. Először egy május 20-án kelt oklevélben olvashatunk egy állítólagos szegedi országgyűlésről.⁸³ Magam az ügynevezett Oláh

⁷⁶ A folyamat részletes bemutatását az 1522. évi példán lásd *C. Tóth N.*: 1522. évi költségvetés i. m. 94–98.

⁷⁷ A korban szokványos vízkeresztli huszadhoz képest: *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 210.

⁷⁸ A formula: „ad quem terminum [tudniillik Mátyás napjára] universe cause breves necnon breves brevium pariter transmissionales regnicolarum per regiam maiestatem generaliter fuerant prorogate” – Perényi nádor 1513. február 28-ei okleveléből: *Knauz Nándor*: A budai káptalan regestái. 1148–1649. (Magyar Történelmi Tár 12.) Bp. 1863. 78. 101. számú dok. (DL 106068.). Ugyanez vagy nagyon hasonló formulákat lásd *Gyárfás István*: A jász-kúnok története III. 1301–1542. Szolnok 1883. 730. (DL 22401.); *Bónis György*: Szentszéki regeszták. S. a. r. Balogh Elemér. Bp. 1997. 4138. számú dok. (DL 99263.), továbbá még DL 47034., DL 89026–89030., DF 236688., DF 238221., DL 104828.

⁷⁹ Például DF 224828.

⁸⁰ Az 1498. évi törvény 2. cikkelye szerint. Vö. *Hajnik I.*: Bírósági szervezet i. m. 211., *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 344.

⁸¹ DF 208674. (Ulászló király oklevele a budai káptalan átírásában.) – A nádor egy oklevele keletként a törvényszék utolsó napját jelöli meg, amely a dátum megállapításában értelemszerűen nem segít: DF 224825.

⁸² *Szentpétery Imre*: A kronológia kézikönyve. S. a. r. Gazda István, kiegészítette Érszegi Géza – Raj Tamás – Szögi László. Bp. 1985. 142.

⁸³ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 298. (DL 25553. nyomán). – Csaknem szó szerinti fordításban tette közzé: *Érszegi Géza*: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 6. Szeged 1982. 41. 96. számú dok. Ennek nyomán idézte az oklevél tartalmát: *Szeged története*. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983. 496. (A vonatkozó rész Szakály Ferenc munkája.)

Miklós-féle formuláskönyv⁸⁴ tanulmányozása közben bukkantam rá egy olyan levélre, amely ennek a némiképp rejtélyes gyűlésnek a meghívólevele. A forrásra tudomásom szerint eddig egyedül Pálosfalvi Tamás figyelt fel.⁸⁵ Mivel a szegedi gyűlés összehívásának körülményeiről számos unikális adattal szolgál, így részletesebben is ismertetem.

Bevezetőjében arról esik szó, hogy miközben Ulászló visegrádi udvarában tartózkodott, a nyolcados törvényszékre Budán összegyűlt nemesek egy több mint 50 főből álló küldöttséget menesztettek hozzá, amelyben ott voltak a királyi tábla ülnökei is.⁸⁶ Ők beszámoltak az uralkodónak a Temesközt a közelmúltban ért török betörésről, és egyúttal bizonyos cikkelyeket is hoztak magukkal Budáról, amelyekhez kérték a király beleegyezését. Ulászló – folytatódik a szöveg – erre parancsot adott, hogy az artikulusokat a jelenlévő főpapok és főurak a küldöttséggel együtt vizsgálják át, ami meg is történt. A deputáció fő kívánalma az volt, hogy a király a főpapok, a főurak és a saját csapatait rendelje „egy kijelölt helyre” (*ad locum deputatum*), továbbá parancsolja meg az ország nemeseinek hadba szállítását is, akik Szeged városában akartak gyülekezni. Miután az uralkodó visszatért Budára, a jelenlévő nemesek ismét megajánlották az 50 dénáros adót, amint azt már egyszer „az elmúlt vízkereszt nyolcadán tartott” országgyűlésen is tették. (Ez az adat teszi kétségtelenné, hogy a formuláskönyvbéli, dátumformula nélküli levél 1513-ban kelt.)⁸⁷ Az oklevél végén Ulászló egyrészt a csapatok gyülekezését, másrészt az új adó mihamarabbi beszédését rendelte el, és egyúttal arra is ígéretet tett, hogy ha lehetséges lesz, maga is táborba száll.⁸⁸

A levél, miként szövege utal is rá, eredetileg egy „mellékletet” is tartalmazott, mégpedig azokat a – sajnos fenn nem maradt – cikkelyeket, amelyeket a nemesi deputáció az uralkodóhoz Visegrádra vitt, és amelyekhez egyes főpapok és főurak is beleegyezésüket adták. Ezek az artikulusok nagy valószínűséggel a hadbaszállás szabályait tartalmazták. Ezen adatok alapján úgy tűnik, hogy a szegedi gyűlést nem klasszikus országgyűlésnek tervezték, sokkal inkább egy hadjárat előtti segerszemlének.⁸⁹

⁸⁴ Lásd 1. jegyz.

⁸⁵ *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 339–340.

⁸⁶ A királyi tábláról és az ülnökökről lásd *Bónis Gy.*: Jogtudó értelmiség i. m. 343–354.

⁸⁷ Formuláskönyvről lévén szó, a levélből a dátum hiányzik.

⁸⁸ Lásd Függelék III/2.

⁸⁹ Ilyen tervezett hadjárat előtti országgyűlés volt például az 1501 szeptemberében Tolnán tartott kongregáció is. Lásd *C. Tóth Norbert*: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. Századok 143. (2009) 1455–1481., különösen: 1457–1460.; A tényleges hadmozdulatokról Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei közt is találhatóak adatok: *Királyné Belcsák Eszter*: Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban. In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátýus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba 2015. 157–159.

A továbbiakra nézve kulcsfontosságú a levél keltének minél pontosabb megállapítása, hogy el tudjuk helyezni az 1513. esztendő tavaszának eseményei közt. Ezt rögtön egy áthidalhatatlannak tűnő nehézség terheli. A Mátyás-napi oktáva ugyanis, mint fentebb láttuk, oklevelekkel bizonyíthatóan március 15-ig tartott, Ulászló visegrádi tartózkodására pedig az évben csak április 25. és május 5. között van adat.⁹⁰ Ennélfogva két lehetőség van: vagy Ulászló tartózkodott valamikor a nyolcad idején Visegrádon – amelyről nem maradt fenn külön oklevél –, vagy a törvényszék húzódott tovább, mint azt pusztán az oklevelek keltezéséből sejteni lehetett. Míg azonban az első feltevés mellett semmilyen bizonyíték nem hozható fel, addig az utóbbi mellett többféle, egymást kiegészítő adat is felsorakoztatható.

Először is az előbbi levélből láttuk, hogy Ulászló Visegrádról úgy tért vissza – bármikor is – Budára, hogy elkezdte egy oszmánellenes hadjárat megszervezését. Ilyesmiről azonban a források sem márciusban, sem áprilisban nem szólnak. Ráskai Balázs tárnokmester a nyolcad végén, március 16-án levelet intézett a királyi szabad városokhoz, de nem egy hamarosan induló hadjáratról számolt be, hanem felszólította őket, hogy a György-nap huszadik napján (május 13.) kezdődő tárnoki székre küldjék el a követeket.⁹¹ Egy hónappal később, április közepén a tárnokmesternek nyoma sem volt a fővárosban. Buda városa arról értesítette Bártfát és Eperjest, hogy a Ráskainak címzett kérelmüket, amellyel a tárnoki széket szerették volna későbbre halasztatni, nem tudták átadni neki, mert sem ő, sem helyettese, sőt, a tárnoki szék egyetlen jegyzője sem tartózkodott a városban. Hozzátették, úgy értesültek, hogy a tárnokmester majd csak a pünkösöd megelőző napokban érkezik meg.⁹² Ráskai tehát valamikor március közepe után elhagyta Budát, és úgy tervezte, hogy csak a tárnoki székre tér vissza.⁹³

Tanulságos egy pillantást vetni arra is, hogy a magyar–török határ védelmében kulcsszerepet játszó három méltóságviselő, nevezetesen az erdélyi vajda, a temesi ispán, illetve a dalmát–horvát–szlávón bán hol tartózkodtak márciusban és áprilisban.

⁹⁰ Az első adat Buzlai Mózes udvarmester április 25-ei oklevelében: DL 22431., az utolsó visegrádi keltezés május 1-én: DL 22428., DF 232377. Esetleges visegrádi tartózkodása néhány nappal kitolható: május 5-től kezdve azonban ismét csak budai keltezésű oklevelei vannak. (Az adatokat köszönöm C. Tóth Norbertnek.)

⁹¹ 1513. márc. 16.: Sopron szabad királyi város története I/6. i. m. 292/271. számú dok. (Sopronhoz), DF 241105. (Pozsonyhoz), DF 217238. (Bártfához).

⁹² „nec ipse dominus magister tavernicorum, nec vicethavernicus sed nec illius sedis notarius protunc istic Bude sunt presentes, immo non possumus perscrutare, in quo loco nunc ipse dominus magister (thavernic)orum sit constitutus, intelleximus autem ex certorum relatione, quod aliquot diebus ante festum Penthecostes proxime venturum istic Bude constituetur” – DF 217246. (1513. ápr. 15.)

⁹³ Mint láttuk, azt május 13-ai kezdettel hirdette meg, pünkösöd pedig 1513-ban május 15-re esett. (*Szentpétery I.*: Kronológia i. m. 142.) Buda város értesítése tehát, hogy Ráskai legközelebb csak „a pünkösöd előtti napokban” lesz Budán, annyit jelent, hogy úgy tudták, a tárnokmester nem érkezik vissza bírói széke megnyíltá előtt.

Szapolyainak ebből az időszakból sajnos csak egyetlen kiadványa maradt fenn, az is április legvégéről – ebből csak annyit tudunk meg, hogy éppen Déván időzött.⁹⁴ Perényi Imre nádor, aki egyidejűleg a mondott báni tisztséget is betöltötte, nem tartózkodott Szlavóniában.⁹⁵ Bátori István, a temesi ispán és egyúttal az Alsó részek főkapitánya április elsején a somogyvári konvent előtt egyezkedett testvérével, Bátori György lovászmesterrel arról, hogy valamelyikük halála esetén birtokaik hogyan öröklődnek majd.⁹⁶ Ezt követően – talán egy budai kitérővel – hazatért Nyírbátorba, és április közepén innét intézett kérést a szászokhoz, hogy mivel egy, a király parancsára indítandó hadjáratához tőle Budán semmilyen pénzt nem kapott, a következő, az uralkodónak fizetendő adóból adjanak át neki kétezer forintot, különben a hadjáratot nem tudja megindítani.⁹⁷ (Emögött minden bizonnyal a januári országgyűlés törökellenes hadjáratról szóló döntését kell látnunk.) A három méltóságviselő közül kettő tehát a vizsgált két hónapban bizonyíthatóan nem a délvidéken tartózkodott.

Ha abból indulunk ki, hogy a nemesi küldöttség április végén vagy május elején kereste fel Ulászlót Visegrádon, akkor a májusban és júniusban kiadott oklevelekben kellene nyomát találni egy hadjárat szervezésének. És ilyeneket szerencsés módon találhatunk is. Az uralkodó ugyanis május közepén levelet intézett számos felvidéki városhoz azzal a fészőlítással, hogy mivel a főpapokkal, főurakkal és az ország nemeseivel együtt egy, a végvárak visszaszerzésére irányuló „általános hadjáratot” (*generalis expeditio*) határoztak el, ehhez fizessenek hadisegélyt.⁹⁸ Azt is pontosan meg tudjuk állapítani, hogy erről mikor született meg a döntés. Ulászló ugyanis két oklevelében is szól arról, hogy az Úr mennybemenetelének ünnepe utáni pénteken – vagyis május 6-án – Budán ülésezett a főpapokkal, bárókkal, ítélmesterekkel és a nemesi ülnökökkel.⁹⁹ (Emlékezzünk,

⁹⁴ DF 261152.

⁹⁵ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 298.

⁹⁶ Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Ed. Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza 2011. 243–246. 197–199. számú dok.; Bátori György itineráriumát lásd *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban? A Bátori család ecsedi ágának tagjai 1377–1541. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 44. (2009) 37.

⁹⁷ 1513. ápr. 17. „alioquin propter carentiam ipsarum pecuniarum ad servitia regie maiestatis et totius regni parati esse non poterimus, et neque expeditionem per maiestatem suam mandatum esequi valeamus” – DF 246060. Felhasználta már az oklevelet *C. Tóth Norbert*: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 451.

⁹⁸ Eperjesnek 2000 forintot kellett fizetnie (*Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged 1931. 1079. számú dok. – csaknem teljes szövegű közléssel); a bányavárosokra 5000 forintot vetettek ki (DF 249819., másolata: DF 235445., fol 2r). Két héttel később az összeget Beriszló Péter kincstartó az utóbbiaktól ismét kérte (DF 235445., fol. 1v). Fennmaradt egy ugyanilyen levél Pozsony városnak címezve is, amelytől 2000 forintot kért a király, ennek kelte azonban jún. 30.: DF 241108. Minden bizonnyal többedik felszólításról van szó.

⁹⁹ „nobis in presenti feria sexta proxima post festum ascensionis Domini unacum nonnullis dominis prelatibus, baronibus magistrisque prothonotariis et huius regni nostri nobilibus, sedis scilicet nostri iudicarie iuratis assessoribus hic Bude constitutis et existentibus” – DL 101498., DL 101472.

hogy Visegrádról május 1. és 5. között tért vissza Budára!) Ha ezt szembesítjük a szegedi gyülekezést elrendelő levélnek azzal a részével, amely szerint amikor Ulászló Visegrádról Budára visszatért, a nemesek újból megajánlották az 50 dénáros *subsidiumot*, egyértelmű, hogy ugyanarról az eseményről van szó: a május 6-án, Budán kezdődő tanácskozáson – amelyet a résztvevő nemesek nagy száma miatt akár rendkívüli országgyűlésnek is nevezhetnénk – részint a nemesek követelésébe beleegyezve a király a főpapokkal és a főurakkal rászánta magát egy törökellenes hadjáratra,¹⁰⁰ ezért cserébe a nemesek ismét megszavazták az 50 dénárnyi adót.

A felfejtett eseménysor azonban még több helyütt értelmezésre szorul. Egyfelől tisztázni kell azt, hogy a király május hatodika körül miért beszél arról, hogy a február végi nyolcadra összegyűlt nemesek küldöttsége kereste fel – mint már tudjuk: vagy április legvégén vagy május legelején – Visegrádon, másfelől az újból megajánlott *subsidium* jelentősége sem világos. E problémákat összefüggésük miatt együtt fogom tárgyalni.

Abból érdemes kiindulni, hogy a szegedi csapatösszevonást elrendelő levelében az uralkodónak semmi oka nem lett volna az oktávára összegyűlt nemesek küldöttségéről beszélni, ha nem arról lett volna szó. Ez pedig csakis úgy képzelhető el, hogy a nyolcad befejeztével a résztvevők egy része nem utazott haza, hanem Budán maradt, és próbáltak nyomást gyakorolni az udvarra. De miért lehetett erre egyáltalán szükség? Az erre adható válasz már összefügg a késő középkori magyar hadsereg mozgósításának problémáival is.

A hazai szakirodalomban gyakran ismételt tétel, hogy a királyság csapatait nagyobb létszámban augusztus előtt nem lehetett összegyűjteni. Ennek okait legutóbb B. Szabó János összegezte a mohácsi csatát és előzményeit bemutató könyveiben.¹⁰¹ Az első problémát a hadsereg és az állatok élelemmel való ellátása jelentette. Mivel – az oszmán területekkel ellentétben¹⁰² – sem élelmiszer-, sem takarmányraktárak nem voltak, a csapatok elláthatóságához meg kellett várni az aratást, amelyre július előtt jellemzően nem került sor.¹⁰³ A második problé-

¹⁰⁰ A nemeseknek az egész Jagelló-korban megfigyelhető „háborúpártiságáról” és annak lehetséges okairól lásd *Kubinyi András: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban*. In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig* i. m. 253.

¹⁰¹ *B. Szabó J.: A mohácsi csata* i. m. 29–31.; *Uő: Mohács* i. m. 77–83., különösen: 78–81., vö. még *Uő: A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490–1529)*. In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János – Fodor Pál. Bp. 2019. 74.

¹⁰² *Fodor Pál: Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530)*. In: *Új korszak határán* i. m. 28.

¹⁰³ Ennek kiemelt fontosságára már felhívta a figyelmet *Kubinyi András: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben*. In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig* i. m. 49., újabban pedig *C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 1008.*

mát az állandó pénzhiány okozta, az adót ugyanis általában a György-napkor összeült országgyűlés szavazta meg, behajtására pedig leghamarabb a nyár folyamán került sor. Erre zsoldoscsapatok fogadásához volt a legnagyobb szükség. A harmadik tényező, amellyel számot kellett vetni, az esetleges külföldi segítség volt, amelyhez viszont valamiképpen igazolni kellett, hogy a szultáni sereg támad az országra.¹⁰⁴ Mivel az oszmán főszereg támadás esetén legkorábban április vége táján indult el Konstantinápoly és Drinápoly környékéről,¹⁰⁵ amelynek híre még el kellett jusson Budára, a katonai jellegű segélykérésre sem kerülhetett sor ezen időpont előtt.

Ettől az általános képtől azonban legalább egyik részében eltér az 1513. évi helyzet, az egyforintos adót ugyanis a generális országgyűlés már januárban megszavazta, és a behajtását két részletben *nem* nyárra, hanem *György-napig* (április 24.) írta elő. Az első részlet beszédését bizonyíthatóan elkezdték, és bizonyára végre is hajtották. A probléma nem az volt, hogy nem rendeltek el általános mozgósítást, hiszen nagy sereg ellátása nem lett volna lehetséges. Az elégedetlenséget bizonyára az váltotta ki, hogy a szokatlanul korai adószedés ellenére az udvarban – a fenti okok miatt egyelőre – semmiféle előkészületet nem tettek a tervezett hadjáratra vagy zsoldosok fogadására, éppen ellenkezőleg, a főbb méltóságviselők, mint láttuk, a nyolcados törvényszék zárultával egymás után eltávoztak az udvarból. Az elégedetlenséget másfelől az is fokozta, hogy az oszmánok a tavasz folyamán újabb sikeres betöréseket hajtottak végre, mégpedig egyrészt a Temesközben, másrészt Zágráb környékén is.¹⁰⁶ Április végére már igen feszült lehetett a helyzet a fővárosban. Ezt mindennél jobban jelzi, hogy Ráskai, akit korábban csak május közepén vártak vissza Budára, április 26-án már ott volt, és arról értesítette Bártfát, Eperjest, valamint Kassát, hogy a május közepére tervezett tárnoki széket „egyes súlyos ügyek miatt” bizonytalan időre elhalasztja.¹⁰⁷

Közben Ulászló elhagyta Budát, és mint már láttuk, Visegrádra ment. A nemesség küldöttei azonban követték, neki és tanácsadóinak pedig Budára

¹⁰⁴ Vö. *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. (Gyorsuló idő) Bp. 1978. 127.

¹⁰⁵ *Szakály F.*: A mohácsi csata i. m. 9.; *Perjés Géza*: Szulejmán ajánlata. In: *Uő*: Seregszemle i. m. 50. A kérdés historiográfiáját is áttekinti *Szabó Pál*: 1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei. Szeged 2015. 145–151., különösen: 146–147.

¹⁰⁶ A velencei követ április 27-én, Budán kelt levelében szó van a Temesvár és Zágráb környéki török betörésekről. Lásd *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 235., vö. még uo. 236. (ápr. 27-ei és 29-ei jelentés); *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 298., és Függelék III/2., amelyben szintén szó van a Temesközt ért török támadásról.

¹⁰⁷ A György-nap huszadik napjára meghirdetett időpontot „propter certas causas et quidem arduas celebrationem eorundem iudiciorum in alium terminum modo inferius denotato duximus prorogandam prorogamusque per presentes, ut dum ipsa iudicia celebrarificere intenderimus, vobis per litteras nostras significabimus, in eisdemque litteris de termino celebrationis vos certiores reddemus.” – DF 217250.

visszatérve engedniük kellett. Amennyiben a szegedi gyűlés meghívóleveléről lehámozzuk a királyi hatalmat hangsúlyozni igyekvő kötelező formulákat, valójában az derül ki belőle, hogy a nemesek az uralkodót és báróit rákényszerítették a kizárólag általuk megfogalmazott cikkelyek szentesítésére, egy hadjárat előkészítésére és azzal összefüggésben egy fegyveres gyűlés összehívására. E követeléseik teljesítésétől tették egyúttal függővé a második adórészlet újbóli megajánlását is.

Az események május elejétől augusztus végéig

A hadjárat megindításáról döntő tanácskozás – mint láttuk – Budán, május 6-án kezdődött, a szabad királyi, valamint a bányavárosoknak küldött felszólítások a hadisegély fizetéséről pedig május 15-én keltek. Ennek megfelelően a szegedi gyűlekezést előíró mozgósítási parancsnak a két időpont között kellett megszületnie. E május eleji „ad hoc” országgyűlésen még egy jelentős esemény történt: minden bizonnyal ekkor került sor Beriszló Péter dalmát–horvát–szlavón báni és egyúttal kincstartói kinevezésére is.¹⁰⁸ Az udvar a tervezett expedícióhoz külföldi segítséget is próbált szerezni, jóllehet erre sok reménye nem volt. Mind Lengyelország, mind Velence elküldte már követeit Szelim szultánhoz a békés viszony fenntartása érdekében, tőlük tehát Ulászló katonai segítségre aligha számíthatott.¹⁰⁹ Így aztán az uralkodó egyrészt a pápához fordult segélykérő levéllel,¹¹⁰ másrészt Miksa császárhoz, akitől konkrét hadi segítséget, például lőpor szállítását kérte, egyúttal pedig jelezte neki azt is, hogy a hadjárat Szent Iván napja (június 24.) után fog kezdődni.¹¹¹

Ez utóbbi adattal más források is egybevágunk. A velencei követ június 4-ei jelentésében arról írt, hogy valamikor korábban már feloszlott a diéta – ez csakis a május 6-án kezdődő gyűlésre vonatkozhat –, a következő gyűlést pedig Szent Iván napjára hirdették meg.¹¹² Egy Szentgyörgyi Péter országbírónak küldött

¹⁰⁸ Kincstartóságára a legkorábbi adat május 9-ről van, míg elődje, Herendi Miklós utoljára április 5-én mutatható ki a tisztségben. *Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. Budapest Régiségei 20. (1963) 126., 132.; *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói. 1340–1540. Bp. 1999. 57., 58. Horvát–szlavón báni címére az első adat június elejéről ismert. *Vö. Archontológia 1458–1526. i. m. I. 101., 131.* – Mind Kubinyi András, mind az ő nyomán Pálosfalvi Tamás (*Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 299.) úgy vélték, hogy kincstartói kinevezése megelőzte a báni méltóság megszerzését, ám még nem tudtak a május eleji kongregációról. Ennek ismeretében azonban valószínűbb, hogy mindkét tisztségváltás ezen a gyűlésen történt.

¹⁰⁹ *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar–török béketárgyalások i. m. 206.

¹¹⁰ *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 239. A segélykérésre valamikor június folyamán kerülhetett sor, lásd még 137. jegyz.

¹¹¹ 1513. máj. 15.: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Maximiliana K. 29., fol. 31–32. (Az adatot köszönöm Lakatos Bálintnak.) – A levelet más összefüggésben korábban felhasználta Kubinyi András is, lásd *Kubinyi A.*: A mohácsi csata i. m. 168.

¹¹² *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 236.: „che la dieta era risolta, et rimessa a farla questo San Zuanne”.

jelentésből tudjuk, hogy Perényi nádor és Szatmári György pécsi püspök a májusi gyűlésen igyekeztek elérni, hogy a hadsereg összevonása ne Szegeden, hanem Budán legyen, ám nem jártak sikerrel.¹¹³ Egy június 10-én kelt leveléből azt is tudjuk, hogy Várdai Ferenc váci püspök valamikor a következő időkben Szegedre szándékozott menni.¹¹⁴ Július 6-án Szapolyai János Szegeden tartózkodott.¹¹⁵ Az utolsó vonatkozó adatunkat a velencei követ július 8-ai jelentése tartalmazza: e szerint (a szövegromlás miatt) egy ismeretlen szent ünnepén Magyarországon országgyűlést tartottak.¹¹⁶ Ezek az információk mind abba az irányba mutatnak, hogy június 24-én Szegeden valóban sereggyűlés volt, ami azonban nem hasonlítható sem a januári generális, sem pedig a május eleji „kikényszerített” országgyűléshez. Források hiányában Szapolyain és Várdain kívül egyetlen méltóságviselőről, sőt magáról a királyról sem tudjuk még csak feltételesen sem igazolni, hogy részt vett volna rajta. Egészen biztos ugyanakkor, hogy a május eleji budai gyűlésen kinevezett horvát–szlavón bán, Beriszló Péter nem volt Szegeden, mert ekkor már elindult az új állomáshelyére.¹¹⁷

A haditervekkel kapcsolatban legkézenfekvőbb lenne arra gondolni – hiszen az oklevelek is erre utaltak –, hogy a fő cél, akárcsak az év elején, az előző ősszel elvesztett várak visszafoglalása volt. Erősen kérdéses, hogy valóban így volt-e. Az adatokból úgy tűnik, hogy a mozgósított csapatokat két részre osztották. Egyes főpapi bandériumok Beriszlóval tartottak Szlavóniába, aki ezek mellett még az ott és Horvátországban kiállítható katonákra támaszkodhatott.¹¹⁸ A nagyobb sereget Szegeden tervezték összegyűjteni, ide készültek a nemesek, és ide várták a királyt is. A mozgósított csapatok két részre osztása nem volt új keletű: mint láttuk, egy évvel korábban a dunántúli megyék csapatait Somogyvárra hívták, míg a többi seregnek Váradon kellett gyülekeznie.¹¹⁹ Ezúttal azonban Szegeden kívül nincs nyoma egyéb gyülekezőhelynek. És épp ez az, ami valószínűtlenné teszi, hogy az expedíció célja valóban a várak visszaszerzése lett volna. Szeged a boszniai váraktól messze, mintegy 300 kilométerre fekszik. Előbb

¹¹³ Lásd 83. jegyz. adatait.

¹¹⁴ 1513. jún. 10.: DL 89035. Említi *C. Tóth N.*: Egy legenda nyomában i. m. 451. A levél kelet hely nélkül, ám a püspök egy másik, június 12-én kelt leveléből tudjuk, hogy még Budán tartózkodott: DL 82364.

¹¹⁵ Szapolyai oklevéltár i. m. 337.

¹¹⁶ „Item si feva una Dieta in Hongaria a San [...]”. *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 239. A szent neve a kézirat sérülése miatt nem olvasható, és éppígy közlik a teljes Sanuto-kiadás készítői is, vö. *I Diarii di Marino Sanuto. XVI. Ed. Federico Stefani – Guglielmo Berchet – Nicolo Barozzi. Venezia 1886. 525.* Ennek ellenére a június 4-ei jelentésben írtak ismeretében csakis Szent Iván napjáról (június 24.) lehet szó.

¹¹⁷ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 299.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Lásd a Szrebernik elestének időpontja című fejezetben.

a teljes sereget át kellett volna szállítani a Dunán, majd Valkó megyéig vonulva átkelni a Száván.¹²⁰ Azt gondolom, hogy amennyiben minden erővel Szrebernik visszaszerzésére készültek volna, a főszereg gyülekezőhelyét a Dunántúlon, akár, mint egy évvel korábban, Somogyvárott, akár a megszokottnak számító Tolnán rendelték volna el. A szegedi gyülekezés tehát más célt szolgált – mint látni fogjuk, már annak a jele volt, hogy 1513 májusára a várak visszafoglalásának tervén egyszerűen túlhaladtak az események. Amennyiben az udvarban erről még nem tettek le végérvényesen, úgy Beriszló Péterre várhatott az a cseppet sem hálás feladat, hogy a magyar sereg kisebb részével Boszniába vonuljon, és kiostromolja a törököket az elfoglalt erősségekből. Ismerte azonban az oszmán hadsereg taktikáját, amely az elfoglalt várakat igyekezett gondosan megerősíteni,¹²¹ az erősségek visszafoglalására reálisan már a tél folyamán sem mutatkozott sok esély, ám miután a hadműveletet a januári országgyűlés bizonytalan időre elhalasztotta, nyárra ezek az esélyek nagyon lecsökkentek. Aligha véletlen, hogy nincsen adat arról, hogy Beriszló csapatai várostrommal próbálkoztak volna.

Mi lehetett ez esetben a szegedi gyűlés és a főszereg célja? A seregszemlét kierőszakoló nemesek a Temesközt ért oszmán betörésekkel érveltek a hadjárat szükségessége mellett. Lehetséges magyarázatul szolgálhatna tehát, hogy egy török területre való betöréssel a Temesközre nehezedő nyomást akarták megszüntetni. A nyár folyamán kelt oklevelekből és követjelentésekből azonban, mint látni fogjuk, kitűnik, hogy eleinte magának a szultáni főszeregnek a támadásával is számoltak. Az elvesztett várak visszafoglalása helyett valójában az újabb területvesztések elkerülése lehetett a tervezett hadjárat egyetlen reális célja.

A mozgósítás nehézkesen ment. Alig tíz nap volt hátra a június 24-ei határidőig, amikor Ulászló parancsot intézett a különböző csapatok parancsnokaihoz, mely szerint – „mint ahogyan azt jól tudjátok, ezek a csapatok nem azért lettek kiállítva, hogy az ország belsejében ide-oda vonuldozva késlekedjenek, hanem, hogy a végvárakat megvédjék” – a seregeket a lehető leggyorsabban irányítsák a kijelölt helyekre.¹²² Ebből még csak sejteni lehet a mozgósítás problémáit, ám az uralkodó két másik, minden bizonnyal júliusban kelt leveléből még egyértelműbb adatokhoz jutunk. A szegedi meghívólevélhez hasonlóan Oláh Miklós

¹²⁰ Miként a korabeli utak rekonstrukciójából is látszik, Szreberniket két irányból lehetett elérni. Egyrészt észak felől, a Száva völgyéből – ez kínálkozott egy Magyarországról felvonuló sereg számára használható útvonalnak. Másrészt kelet felől, a Drina völgyéből, ez azonban hegyek között vezet, és – amennyiben Teocsák magyar kézen is maradt – dél felől már török terület határolja. A korabeli úthálózatot lásd *Mrgić, J.*: Severna Bosna i. m. (a térkép a kötet legelején).

¹²¹ *Szakály F.*: A mohácsi csata i. m. 47.

¹²² „Bene scitis, in quem finem a dominis vestris expediti estis, non scilicet, ut in corpore regni huc illucque divertentes et morantes iaceretis, sed, ut ad confinia tutanda” – *Diplomatarium comitatus Sarosienensis*. Ed. Carolus Wagner. Posonii–Cassoviae 1780. 21. (DF 217265.)

formuláskönyvében megőrződött két levelet C. Tóth Norbert ismertette először röviden.¹²³ Mivel a levelek tanulmányom tárgyához is fontos adatokkal szolgálnak, részletesebben ismertetem őket. Az egyik *missilist* az uralkodó Bátori Istvánnak címezte. Ebben többek közt arról van szó, hogy Ulászló meghagyta Szapolyai Jánosnak, hogy azokat a csapatokat, amelyeket a legutóbbi országgyűlésen a rendek az Alsó részek védelmére szántak, adja át Bátorinak.¹²⁴ A másik, ezzel szorosan összefüggő irat minden bizonnyal Szapolyainak szólt. Ebben szó esik arról, hogy vagy a vajdának, vagy egy emberének azokat a csapatokat, amelyeket a legutóbbi országgyűlésen (*in dieta generali regnicolarum nostrorum proxima*) Bátorinak rendeltek alá, és amely egységek immár Szegeden tartózkodnak, át kell adnia a temesi ispán parancsnoksága alá.¹²⁵

Miután a szövegek generális országgyűlésről beszélnek, elméletileg csakis a januári diétáról lehet szó, amiből pedig az következik, hogy az egyes seregtestek parancsnokait már akkor kijelölték. Életszerűbb lenne ugyanakkor azt feltételezni, hogy erről csak a május eleji mozgósítás elrendelésekor, vagyis a május eleji kongregáción döntöttek. Ennek a kérdésnek döntő jelentősége szerencsére nincsen, fontosabb arra felfigyelni, hogy Ulászló ezen *missilisei* akkor keltek, amikor Szegeden már ott állomásoztak a csapatok. A király Szapolyaitól egyrészt azt várta, hogy – mint láttuk – a Bátorin alá rendelt csapatokat juttassa el a temesi ispánnak, másrészt ezer lovaszt kellett küldenie Horvátországba Beriszlónak is. Levele végén kérte a vajdát, hogy felügyelje egyrészt az adófizetést, másrészt azt is, hogy a csapatok jussanak el a végvárakhoz, hiszen „a seregek küldését sokan figyelmen kívül hagyják, igen nagy számban vannak olyanok, akik az országglakosok rendelkezését megszegve csapataikat mindeddig nem küldték el a kijelölt helyekre”.¹²⁶ Valószínű, hogy Szapolyainak sokkal kevesebb katonára állt a rendelkezésére, mint amennyire számított, ezért az országgyűlésen meghatározott számú katonát sem Bátorinak, sem pedig Beriszlónak nem akarta átengedni.

Hogy a fenti levélváltásra miért került sor, az Ulászlónak a temesi ispánhoz intézett leveléből derül ki. Az egész tervezett hadjáratnak ugyanis, mint főkapitány, Szapolyai volt a parancsnoka, Bátorin pedig csak alárendelt szerepet játszott: „mint tudjátok, a vajda urat a legutóbbi országgyűlésen mind magunk, mind az országglakosok által oly nagy tekintéllyel ruháztuk fel, hogy azt most már meg nem történtté tenni nem tudjuk”¹²⁷ – írta a király a temesi ispánnak, mintegy magya-

¹²³ C. Tóth N.: Egy legenda nyomában i. m. 451.

¹²⁴ DF 282621., fol. 173r–v.

¹²⁵ Uo. fol. 172v–173r.

¹²⁶ „Est item in missione quoque gentium magna hincinde negligentia, sunt enim plerisque, qui iuxta ordinationem ipsorum regnicolarum hucusque suas gentes minime ad loca deputata mittere curarunt.” – DF 282621., fol. 173r.

¹²⁷ „ut scitis, id auctoritatis eidem domino wayvode in proxime preterita dieta regnicolarum per nos et eosdem universis regnicolas semel impositum est, quodquidem pronunc nobis immutare integrum

rázatul, hogy miért kell külön parancsolnia Szapolyainak a seregtestek átadását. Egyúttal Bátorit felelőssé tette azért, hogy a törökök el tudták pusztítani Cseri várát,¹²⁸ mert az ispán, bár a katonák hiányára hivatkozott, valójában nem is tartózkodott az állomáshelyén.¹²⁹ Arról nem maradt forrásunk, hogy a vajda a csapatok átadásáról szóló királyi parancsnak engedelmessé lett-e, és ha igen, mikor.

Zsoldosok fogadására nagyobb számban kevés esély látszott, mert az adószedés csak lassan haladt előre. Korábban már bemutattam, hogy Pozsony június legvégén még tartozott a 2000 forintos, májusban kivetett hadisegéllyel,¹³⁰ az uralkodó pedig Szapolyainak arról is panaszkodott, hogy sokan még az egy évvel korábban kivetett 30 dénáros *subsidiuum*ot és a 20 dénáros kamarahasznát sem fizették meg.¹³¹ A januári országgyűlésen az egyháziak adózását elrendelő határozatot igyekeztek megvalósítani, de ez is lassan haladt: az egyetlen fennmaradt nyugta szerint a pozsonyi káptalan 50 forintot fizetett, amelyhez még hozzájött a prépost által külön kialakított összeg, ám mindezt csak július közepén került sor.¹³² Szeptember elején aztán Ulászló elrendelte a királyi szabad városoknak, hogy a rendszeren Szent Mihály-napkor fizetendő adójukat mihamarabb fizessék be, és ehhez elküldte megbízottait is.¹³³ Ezek a *taxák* azonban a hadjárat finanszírozásához legfeljebb utóbb járulhattak hozzá, az 500 forintos összegek a májusban kivetett hadisegély mértékéhez képest csekélyek voltak, valamint nem is lehetett időben behajtani őket.¹³⁴ Az egyforintos adó május elején újból megajánlott

non est” – DF 282621., fol. 173r. – Szapolyai főparancsnokságáról lásd *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 340–341.

¹²⁸ Cseri várára lásd *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp. 1894. 11., 17. A vár oszmánok általi elfoglalására: *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 342.

¹²⁹ „quod si presentes istic in officiolatu vestro fuissetis, sola presentia vestra a tanto malo partes ipsarum Dei auxilio preservasset. Nam ubi carentiam gentium allegatis, meminisse plane potestis, non temporibus officii vestri gentes partium inferiorum a comitatu Themesiensi abstractas esse, sed tempestate adhuc magnifici condam Iose de Som similiter comitis nostri Themesiensis, qui nichilominus sine viribus, sine arte et prudentia partes ipsas utrunque illesas ab omni periculo semper preservavit et tutatus est. Hortamur igitur vos et committimus seriose vobis, ut in officiolatu ipso vestro, ad quem vos iam intrasse credimus, continue residere debeatis.” – DF 282621., fol. 173r. A levél egy korábbi részéből az is részletesen kiderül, hogy – legalábbis a király tudomása szerint – a Bátori alá tartozó területek védelmét megszemélyesen elhanyagolták: például egyáltalán nem voltak felderítők, akik a török támadást jelezték volna.

¹³⁰ Vö. 98. jegyz.

¹³¹ DF 282621., fol. 172v.

¹³² 1513. júl. 18.: DF 227598. Vö. még a pozsonyi káptalan számadáskönyvének egy 1513. évi bejegyzésével, ahol szintén szó van a hadjáratra adott pénzről: DF 281414., 271. fol. A többi káptalan esetében hasonló nyugtát nem találtam. Az uralkodó azonban a királyi városoknak szeptember elején küldött leveleiben kiemelte, hogy a végvárok fenntartására a káptalanok is adót fizetnek, lásd például DF 229447. A pénzt tehát minden bizonnyal igyekeztek behajtani.

¹³³ 1513. szept. 2.: *Iványi B.*: Eperjes i. m. 412/1086. számú dok. (Eperjeshez); szept. 3.: DF 217277. (Bártfához)

¹³⁴ Vö. *Iványi B.*: Eperjes i. m. 410/1078. számú dok., amely szerint Lőcse, Bártfa és Eperjes külön tanácskoztak arról, hogy az adót megfizessék-e. Szerencsére fennmaradt egy fizetésről tanúskodó nyugta, amely szerint Eperjes a Szent Mihály-napi taxa fejében október 9-én 125 forintot fizetett: DF 229433.

második 50 dénárjának beszédéhez ekkor még hozzá sem fogtak.¹³⁵ A király, korábbi ígéretétől eltérően, végül nem szállt táborba, bár rossz egészségi állapotát ismerve ezen nem is csodálkozhatunk.¹³⁶

Nem meglepő tehát, hogy a velencei követ július eleji beszámolója az udvar nehéz helyzetét tárja elénk. Surian szerint úgy tudták, hogy a szultán Szófiában tartózkodik, és hamarosan 40 000 ember élén Szendrő felé vonul, hogy betörjön az országba. A havasalföldi vajda megüzente, hogy vazallusként kénytelen a törökökkel tartani. A követ kertelés nélkül jelentette, hogy „a bárók tanácstalanok és a király sem tud mit tenni a török hatalma ellen”.¹³⁷ Végül mind a pápának, mind a császárnak segélykérő levelet küldtek. Ezek az események feltevésem szerint nem a szegedi diétához kötődnek, és a követi beszámoló sem utal erre, hanem Surian legutóbbi (június 4-ei) jelentése óta eltelt egy hónap legfontosabb történéseit összegzik, amelyeknek azonban része volt az alföldi városban tartott gyűlés is.

A cseri várat valószínűleg júniusban ért, már említett támadás egy olyasfajta betörés része lehetett, amilyenek békeidőben is gyakorta előfordultak a határvidéken.¹³⁸ Június közepén Budán még úgy számoltak, hogy a szultán a fő erőit Szörényvár és Orsova megtámadására fogja irányítani – ennek megfelelően Ulászló a szászoknak elrendelte, hogy a két vár számára élelmet szolgáltatassanak be, amelyet a vajda által kijelölt helyekre kellett szállítaniuk.¹³⁹ A törökök ezt megelőzően felégették a két vár szomszédságában fekvő Pét mezővárost.¹⁴⁰ Néhány nappal június 20-a után érkezhetett meg vagy Budára, vagy Szegedre Török Imre nándorfehérvári bánnak a királyhoz és Szatmári György pécsi püspökhöz címzett levele. Három kiküldött kéme Szófiából visszatérve komoly török hadikészületekről számolt be. Információik szerint a szultán 5000 embert irányított Szendrőre,¹⁴¹ emellett ágyúkat, ostromgépeket és lőport is előreküldött 25 olasz mérnökkel együtt.¹⁴² Hírt hoztak nagyszámú

Vagyis a kivetett 500 forintot egyrészt több részletben fizethették, másrészt nem is szolgáltatták be maradéktalanul a határnapig.

¹³⁵ Bővebben lásd Függelék II.

¹³⁶ *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása. (1490–1516). Bp. 1913. 32., 94.

¹³⁷ „si che quelli Baroni non sapevano che farsi, e mancho il Re contra la potentia dil Turco” – Surian júl. 8-ai jelentése. *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 239.

¹³⁸ *Szakály F.*: Nándorfehérvár i. m. 97.; *Kubinyi A.*: A mohácsi csata i. m. 161.; *Kosáry D.*: Külpolitika i. m. 52.

¹³⁹ 1513. jún. 18.: Documente privitoare la storia Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, Vol. 15/1. (1358–1600.) Ed. N(icole) Iorga. București 1911. 223. 404. számú dok. Idézi: *Szakály F.*: Egy királyi adománylevél i. m. 89. (Fotómásolata: DF 245724.)

¹⁴⁰ Uo. – Pétre lásd *Csánki D.*: Történelmi földrajz II. i. m. 14.; *C. Tóth N.*: Havasalföldi hadjárat i. m. 988.

¹⁴¹ „dicuntur hii exploratores nostri, quod caesar ipse quinque primates et speciales waywodas cum quinque milibus hominibus ad Zendewr venire in presidium ipsius Zanchak elegit et deputavit” – DF 256956.

¹⁴² „preterea viginti quinque Italos, machinas, ingenia et pulveres facere peritissimos, ad Zenderew Turci importantes et iam introducti pro sua industria laborant dietim” – Uo.

– a jelentés szerint 1500 – hajó építéséről is az egykori barancsi bánóság területén.¹⁴³ Munkára fogták a szendrői szandzsák összes ácsát,¹⁴⁴ vízre eresztettek 140 naszádot, amelyek támadását napokon belül várták.¹⁴⁵ A vár védelme nagyobb támadás ellen lehetetlennek látszott, a levél szerint a bán sem elegendő katonával, sem elegendő puskaporral nem rendelkezett, és az élelmékészletek is hiányosak voltak. Török Imre levelét a titeli káptalannak is eljuttatta, hogy küldjék tovább Bakócz Tamásnak, aki ekkor a zágrábi püspökség kormányzóságát¹⁴⁶ is betöltötte – s mivel ő Rómában tartózkodott, értelemszerűen helyettesének kellett a levelet eljuttatni –, hogy a rendelkezésükre álló erőkkel siessenek Titel védelmére. A káptalan június 20-án kelt rövid levele szerint a törökök 200 naszáddal jelentek meg a Temesen, egyúttal pedig jelentős szárazföldi erőt is bevetettek. Titelen úgy számoltak, hogy két napon belül támadás éri őket.¹⁴⁷ Bő két héttel később, július 6-án Szapolyai Szegedről már arról adott hírt, hogy a török Szabács ellen készül.¹⁴⁸

Könnyen lehet, hogy a számok, különösen a hajókra vagy naszádokra vonatkozóak, erősen túlzóak voltak. Arra azonban felhívnam a figyelmet, hogy a Temesközben fekvő Cserit, a Szörény mellett található Pétet júniusban ért támadások, továbbá az ugyanekkor Titel környékén zajlott hadmozdulat, valamint a szendrői csapatösszevonások mutatják, hogy az oszmánok értelemszerűen nem törődtek a magyar sereg mozgósítási nehézségeivel, hanem folyamatos betörésekkel kezükben tartották a kezdeményezést. A szegedi gyűlésen június legvégén összeülő magyar hadvezetésnek tehát igen nehéz helyzettel kellett szembenéznie, amelyet tovább súlyosbítottak a mozgósítás hiányosságai. Ennek ellenére – miként a későbbi események mutatják – a támadás mellett döntöttek.

A hadműveletnek nem ismerjük a kezdő időpontját, és éppígy nem vagyunk tisztában sem a sereg felvonulási útjával, sem a hadjárat pontos lefolyásával. Mégis

¹⁴³ „in provincia Branchow vocata, ubi silve sunt magne, mille et quingenta naves continue parantur” – Uo. Ez ugyanaz a terület, amelyet a magyar–török fegyverszünetek Branicevo néven emlegetnek: Szendrőtől keletre helyezkedett el, hozzá tartozott például Galambóc vára is. – Arról, hogy az oszmánok mennyire hatékonyan használták fel a dunai flottájukat a szárazföldi hadműveleteik támogatására, lásd *Fodor Pál*: *Az Oszmán Birodalom hadszerkezete* i. m. 30–31., 34–36.

¹⁴⁴ „item omnes carpentarii, qui in districtu Zenderew fuerint, ad laborandum intrare compulsi sunt, omnes enim provincie in adiacentibus Zenderew referre et plene gentibus paratis dicuntur” – Uo.

¹⁴⁵ „centum quadraginta naves sew saykas in Zenderew ad aquam deposuerunt, et ad unam partem regni huius in hac septimata procul omni dubio irrumperunt et predabundi invadunt” – Uo.

¹⁴⁶ Vö. *C. Tóth Norbert*: *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr 2017. 130.

¹⁴⁷ A bán jelentésének és a titeli káptalan rövid levelének másolata a zágrábi káptalan levéltárában maradt fenn, a jelzeter lásd: DF 256956. A titeli prépostságot 1513-ban Bakócz unokaöccse, Erdődi János viselte. Erről lásd *C. Tóth Norbert*: *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája.* (A Kalocsa-i Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 15. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11.) Kalocsa 2019. 141.

¹⁴⁸ Szapolyai oklevéltár i. m. 338.

okkal valószínűsíthetjük, hogy a szegedi gyűlés után egy további hónap telt el, mire Szapolyai a Temesköz térségéből megindította a támadást. A késlekedést – a nyomasztó oszmán erőfölény okozta hadi helyzet mellett – az is okozhatta, hogy az erdélyi szászok körében a magas adók miatt lázongás támadt, a vajda pedig addig nem indíthatott támadást, amíg a hátország békéje nem volt biztosítva.¹⁴⁹

Szapolyai már említett, július 6-ai, Szegeden kelt levelében arra utasította a szászokat, hogy mivel a törökök Szabácsot fenyegetik, csapataik egy kisebb (egy tizenhatod) részét irányítsák Alvincre.¹⁵⁰ Tekintettel a Szabács és Alvinc közötti csaknem 500 kilométeres távolságra, valamiképpen értelmezni kell ezt az adatot. Jóllehet, más forrás erről nem maradt fenn, nem tudok másra gondolni, mint hogy Szapolyai a szászoknak szóló utasítással egy időben mind az erdélyi rendeknek, mind pedig a székelyeknek is megparancsolta, hogy bizonyos csapatokat irányítsanak Alvincre. A város tehát az erdélyi csapatok gyülekezőhelye lehetett, az egységeknek pedig együttesen mihamarabb Szapolyaihoz kellett sietniük. Ezt az elképzelést több tényező is alátámasztja. Egyfelől a vajda a Szabács fenyegetettségét ecsetelő levele kiadása után tíz nappal még alig mozdult el Szeged mellől: ekkor Csanádon keltezett.¹⁵¹ Másfelől nem tudjuk, Szapolyai az erdélyi csapatok mekkora részével érkezett Szegedre. Korábban ugyanis, mint láttuk, Szörényvárnál várták a török főszereg támadását, és ez az elképzelés Pét felégetésével további nyomatékot kaphatott.¹⁵² E területre a vajda minden bizonnyal irányított csapatokat, továbbá Erdélyt sem hagyhatta katonák nélkül. Könnyen lehet, hogy tartományából csak az után mert további erőket elvonni, hogy meggyőződött a török csapatmozgások irányáról – mindenekelőtt arról, hogy nem a szultáni főszereg támad az országra. Ehhez még hozzátehetjük, hogy amennyiben az uralkodó parancsának megfelelően Bátorinak és Beriszlónak is átengedett katonákat, még inkább szükségé lehetett az Erdélyből várható erősítésre.

Korbáviai János Móré Fülöp pécsi prépostnak, Ulászló velencei követének augusztus 22-én írt levelében arról számolt be, hogy az erdélyi vajda harmincezer emberrel Szendrő irányába nyomul előre.¹⁵³ A létszámra tett utalás nyilván túlzás, hiszen ekkora erőt még II. Lajosnak a mohácsi síkon összegyűlt, nagyszámú cseh katonával megerősített serege sem tett ki.¹⁵⁴ Az viszont bizonyos, hogy Szapolyai, amint az erdélyi csapatok megérkeztek, a Temesköz északi részén állomásozó

¹⁴⁹ *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 342.

¹⁵⁰ Szapolyai oklevéltár i. m. 338.

¹⁵¹ Uo. 338/382. számú dok.

¹⁵² Július 13-án Ulászló király utasította a szászokat, hogy küldjenek nyolc-tíz kőművest Pét falainak helyreállítására: DF 245726. Ekkor már a szörényi bán tisztségét is Szapolyai töltötte be: Archontológia 1458–1526. I. 153., így ezen a területen is ő volt a csapatok parancsnoka.

¹⁵³ *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 241.

¹⁵⁴ Vö. 34. jegyz.

erőit egyenesen délnek vezette. Támadásával nagyjából egy időben a május elején horvát–szlavón bánná kinevezett Beriszló Péternek is sikerült nagy győzelmet aratnia egy Horvátországba betörő török seregen.¹⁵⁵ Látni kell azonban, hogy nem ő vonult Boszniába, hanem az irányítása alá rendelt országrészt védte: a kezdeményezés ezen a fronton is az oszmánok kezében volt. A vajda hadjárata rövid ideig tartott, legfeljebb 3–4 hétig, hiszen augusztus 26-án már Karánsebesen, 30-án pedig Déván volt.¹⁵⁶ Az expedíciót kétségkívül siker koronázta, mert egy feltehetően augusztus legvégén Velencébe érkező magyar követ tudósítása szerint Szendrónél nagy csata volt, amelyből a magyarok kerültek ki győztesen.¹⁵⁷ Szapolyai valószínűleg azért választotta célpontul a Duna-parti várat és környékét, mert itt – miként ezt ma Török Imre bán jelentésének köszönhetően tudjuk, a vajda pedig július folyamán minden bizonnyal még jó pár jelentést kapott róla – a törökök jelentős muníciót (ostromgépeket, ágyúkat, hajókat) halmoztak fel, bizonyára a további betöréseik támogatására.

Az események 1513 szeptemberétől 1514 tavaszáig

Az akcióval egyidőben a király ismét tanácskozott bizonyos főrendekkel Budán, ahol elhatározták, hogy fegyverszünetet kötnek a szultánnal.¹⁵⁸ Minderről két, egymással megegyező és egymást részben kiegészítő forrás maradt ránk. A velencei követ szeptember 2-ai jelentése szerint a vajda hadjáratába sem a király, sem „az ország vezetői” nem egyeztek bele, mert be akarták tartani a fegyverszünetet.¹⁵⁹ Hasonlóról tudósít Csézi András császári prépost egy augusztus 23-án, Esztergomban kelt levelében: „úgy hírlük, hogy az erdélyi vajda 19 000 fegyveressel Zezin (!) váránál török területre lépett. A király neki külön levelet küldve megtiltotta a hadjáratot, ám mivel a csapatok nagy része már megindult, folytatta azt. A király tiltásának az volt az oka, hogy a vajda távozása után a törökkel megkötötték a fegyverszünetet”.¹⁶⁰ Lehetséges, hogy e tudósításokban csupán az uralkodónak és tanácsának a

¹⁵⁵ *Pálosfalvi T.*: Bajnai Both i. m. 299.; *Pálosfalvi, T.*: From Nicopolis i. m. 343.

¹⁵⁶ *Neumann Tibor*: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 113.

¹⁵⁷ *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 241.

¹⁵⁸ Surian július 26-ai jelentése szerint már közel az országgyűlés vége, és a fegyverszünet meghosszabbításáról tárgyaltak: „come la dieta si feva, et era quasi compita, in la qual si tratata di prolongar le trieu col Turcho”. *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 240. – Erről a gyűlésről a januári és májusi budai, valamint a júniusi szegedi kongregációkkal ellentétben oklevelek nem számolnak be. Valószínűbb, hogy csupán királyi tanácsülésről volt szó. Részletesebben lásd a Függelékben.

¹⁵⁹ „item come el vayvoda Transalpidó (!) voria con zente invader Turchi verso Samandria, e il Re e quelli governano non a voluto, per non iritarlo azio sequi lo acordo e trieu” – Surian szept. 2-ai jelentése: *Wenzel G.*: Marino Sanuto II. i. m. 243.

¹⁶⁰ „narrant Vaivodam Transylvania 19000 Armatorum prope Castrum Zezin in terras Turcarum transmisisse. Vetabat Rex datis ad eum literis ne transiret, quia tamen major Gentium pars jam

„külvilág felé” megfogalmazott rosszállása tükröződik, valójában pedig nagyon is támogatták a támadást.¹⁶¹ Ám az is könnyen lehet, hogy Ulászló király és Budán tartózkodó tanácsadói valóban megtiltották a hadjáratot – ezt többek között alátámaszthatja, hogy a sorozatos oszmán betörések és magyar veszteségek miatt a király már jobbnak látta a lehető leggyorsabban megkötni a fegyverszünetet –,¹⁶² ám Szapolyai nem vállalta a nagy nehézségek árán kiállított csapatok harc nélküli hazaküldését, szétzüllését és a harci morál megrendítését.

Feltehető, hogy az uralkodó az elvben szeptember elejétől négy hónapig érvényes fegyverszünet békévé hosszabbítására már augusztusban, Szapolyai hadjárataival egy időben követet küldött a szultánhoz Czobor Márton személyében, ám a tárgyalások a vajda akciója miatt minden bizonnyal kudarcot vallottak.¹⁶³ Ennek lehet a jele a Máté evangélista napjára, szeptember 21-re összehívott országgyűlés is, amely egybeeshetett Czobor szultántól való visszatérével. A diétát az oklevelek „részleges gyűlésként” (*congregatio particularis*) említik.¹⁶⁴ Erre magyarázatul szolgálhat, hogy az erdélyi megyék valószínűleg nem vettek részt rajta.¹⁶⁵ A szokatlanul hosszúra nyúlt országgyűlés tárgyalásai¹⁶⁶ természetesen főként a törökkel kötendő béke körül foroghattak. Ekkor választották ki a szultánhoz induló újabb követet, Bélai Barnabás szörényi bánt. Költségeire azonban egyszerűen nem volt pénze a kincstárnak, így Ulászló részben kölcsönöket vett fel,¹⁶⁷ részben pedig

transmissa erat, iter continuavit. Causam prohibitionis Rex dabat, quod foedus et treuga, jam cum Turco facta essent, post exitum.” – A prépost levelének a magyar–török háborúra vonatkozó részleteit közölte: *Balthasar Adam Kersselich*: *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae, tomius I. Zagrabiae 1770.* 210. Tőle emelte át kisebb kihagyásokkal Katona István, lásd *Stephanus Katona*: *Historia critica regum Hungariae.* Tomulus XI. Ordine XVIII. Budae 1792. 702. Utóbbiból idézi: *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar–török béketárgyalások i. m. 207., 69. jegyz. és 208.

¹⁶¹ Vö. *Kosáry D.*: *Külpolitika* i. m. 52.; *C. Tóth N.*: Az 1514. márciusi országgyűlés i. m. 72.

¹⁶² *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar–török béketárgyalások i. m. 208.

¹⁶³ Uo. Czobor személyében tapasztalt diplomatáról van szó, aki többször volt Ulászló király követe, lásd *Kosáry D.*: *Külpolitika* i. m. 46.

¹⁶⁴ 1513. szept. 22.: „dieta sive congregatio particularis” (DL 19646.), 1513. okt. 10.: „dieta sew conventio particularis” (DL 84074.)

¹⁶⁵ Ennek egyik oka az lehet, hogy a diétával egy időben tartották a Szapolyai nyári távolléte miatt korábban már elhalasztott (vö. Barlabási Lénárd alvajda 1513. június 25-én kelt perhalasztó oklevelével: DF 246061.) erdélyi congregatio generalist. Lásd Barlabási Lénárd alvajda október 7-én, Tordán kelt oklevelét: A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevelkivonatait felhasználva bev., jegyz. közléteszi W. Kovács András. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) Kolozsvár 2006. 397/601. számú dok. – A másik ok az, hogy általánosságban véve sem világos, hogy az erdélyi megyék mennyiben vettek részt a korabeli országgyűléseken; a Jagelló-korból fennmaradt négy megyei követlista egyike sem tünteti fel az erdélyi megyék képviselőit. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458–1490. II. Megyék. (Magyar történelmi emlékek, Adattárak). Bp. 2017. 510–521.

¹⁶⁶ Október 14-én még tartott a diéta: DL 22461., DL 22462.

¹⁶⁷ 1513. okt. 5.: Ulászló király arról értesítette Brassó városát, hogy Felix firenzei kereskedő 750 forintot kölcsönzött neki Bélai Barnabás követségére. Tartozása kiegyenlítését a város 1514. évi Márton-napi cenzusának fejében kérte. (DF 247118., a király saját kezű aláírásával). – Említi az oklevelet:

újból adót vetett ki, így például a bányavárosoknak – az évben már harmadjára – ötezer forintot kellett fizetniük.¹⁶⁸ Ugyanekkor döntöttek a tárközi szék eredetileg májusra tervezett, ám a mozgósítás miatt elhalasztott meghirdetéséről is.¹⁶⁹

Annak ellenére, hogy az udvarban láthatólag elkötelezték magukat a békekötés mellett, a Szapolyai hadjáratában részt vett csapatok egy részét továbbra is fegyverben tartották. November elején Bács megye csapatainak parancsolta meg a király, hogy vonuljanak Temesvárhoz, ahol már az ő csapatai is ott állomásoznak.¹⁷⁰ A király csapatai 1514 januárjának elején is a Temes-parti erősségnél tartózkodtak.¹⁷¹ Szintén 1514 januárjából ismert egy arra vonatkozó adat, hogy Szapolyai, illetve más urak és megyék csapatai Zentánál voltak.¹⁷² Ennek okát a korábbi szakirodalom abban látta, hogy Ulászló és környezete már tudott arról, hogy Bakócz bíboros a pápa törökellenes hadjáratra felhívó bullájával úton van Magyarország felé, és ennek előkészületeként mozgósítottak csapatokat.¹⁷³ Újabb arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar–török határon I. Szelim trónralépésétől fogva a korábbinál aktívabb harcászati lehetőség lehetett, és az 1513. évi augusztusi hadjárat után a határ további védelme céljából nem oszlatták fel a csapatokat.¹⁷⁴

A határvédelem fenntartására más adatokból is következtethetünk. Egyrészt a fegyverszünet ellenére még nem kötötték meg a törökkel a békét, addig pedig bármikor számíthattak támadásokra. Másrészt a bulla kihirdetéséről és a keresztes

Neumann T.: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 112. – Egy október 30-án kelt oklevélből úgy tűnik, hogy a város megegyezett a kereskedővel arról, hogy az összeg nagyobb részét (650 forintot) csak 1514. év Márton-napjáig fizetik ki: DF 278674. – Felix személyében a korban Budán tevékenykedő egyik legjelentősebb firenzei kereskedőről, Felice Stagiról van szó, lásd *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei 19. (1959) 101. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy Bélaai hatalmas, több mint 100 fős kísérettel ment a szultánhoz, aminek költségei igen magasra rúghattak, erről: *Fodor P. – Dávid G.*: Magyar–török béketárgyalások i. m. 211.

¹⁶⁸ 1513. okt. 7.: DF 249818.; okt. 23.: DF 249815. (második fizetési felszólítás). A városok részletekben fizettek, például november 5-én 600 Ft-ot: DF 249816. Négy nappal később, nov. 9-én Ulászló – tekintettel arra, hogy az 1513. évben már háromszor vetett ki rájuk adót (taxa et contributio), továbbá a bányák arany- és ezüsthozamának csökkenése miatt – a bányavárosokat egy évre minden adó alól felmentette: DF 249817. Arra, hogy az uralkodó az országgyűlésen más városokra is adót vetett volna ki, nincs adat. Az országlakosokra biztosan nem vetett ki újabb subsidiumot, bővebben lásd a Függelékben.

¹⁶⁹ A májusi halasztásról lásd fentebb. December 6-ára hirdették meg: DF 241115. (Ráskai erről szóló levele Pozsonyhoz, okt. 3.); DF 217280. (Ráskai levele Bártfának, a datálás az előbbi irat alapján lehetséges.) Megtartására: *Knauz N.*: Budai káptalan i. m. 60., 93. és 103. számú dok. (DL 106070.)

¹⁷⁰ *Fekete Nagy A. – Barta G.*: Parasztháború i. m. 31. A forrást Fekete Nagy oklevéltárának kéziratából idézték, amelynek nyomtatott változatába azonban (Monumenta rusticorum i. m.) a dokumentum nem került bele. Fotókópiájának jelzete: DF 258932.; Bátor István szeptember elején a Temes megyei Monostoron tartózkodott: *C. Tóth N.*: Ki kicsoda i. m. 33.

¹⁷¹ Uo. A fotókópia jelzete: DF 270940.

¹⁷² *C. Tóth N.*: Az 1514. évi márciusi országgyűlés i. m. 34.; *Neumann T.*: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 112–113.

¹⁷³ *Fekete Nagy A. – Barta G.*: Parasztháború i. m. 32.

¹⁷⁴ *Neumann T.*: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 113–114.

hadjárat megindításáról országgyűlés döntött 1514 tavaszán,¹⁷⁵ tehát erről hónapokkal korábban, egy királyi tanácsülés keretében aligha hoztak még határozatot. (Az 1513. év utolsó nagyobb tanácskozására az udvarban december elején került sor, itt minden bizonnyal az aktuális hadi helyzetet tárgyalhatták meg, és már szó eshetett arról is, hogy amint Bakócz a pápai bullával hazaérkezik, országgyűlést tartanak).¹⁷⁶ A Szelim szultán trónralépésétől fennálló aktívabb magyar harcászultság kérdésében azonban Bátori István 1512 őszén aratott győzelmétől függetlenül is bizonytalan vagyok: mint az első fejezetben bemutattam, a határmenti – legalábbis a szreberniki bánság területén fekvő – végvárok őrsege és felkészültsége hiányos volt, arra pedig nem találtam adatot, hogy felmentő csapatokat tudtak volna mozgósítani. A frontvonalakat az 1513. évi januári országgyűlést követően sem sikerült stabilizálni, a végvárok felszereltsége és ellátása kérdéses maradt,¹⁷⁷ a sikeres oszmán akciók pedig az év első felében is tovább folytatódtak. A helyzetben érezhető változás csak a májusi mozgósítás, illetve Beriszló horvát–szlavón báni kinevezése után állt be, majd az utóbbi dubicai győzelmét és Szapolyai szendrői betörését követően már adatolhatóan tartottak a déli határ mentén mobilis katonai erőket is.

Nem tudni, hogy a Máté-napi országgyűlésen kiválasztott Béla Barnabás végül mikor indult útnak a szultánhoz, ám csak december 17-én érkezett meg Drinápolyba.¹⁷⁸ Szelim szultán azokba a követelésekbe, amelyeket Ulászló a béke megkötésének feltételül támasztott, nem egyezett bele, ezt pedig tudtára is adta a magyar uralkodónak. Követe az üzenettel február közepe táján érkezhett Budára.¹⁷⁹ Ekkor azonban Bakócz már Szlavóniában járt, és néhány hét múlva Ulászló udvarába ért a keresztes bullával. Az események ettől kezdve előbb egy újabb törökellenes hadjárat, majd viharos gyorsasággal a jól ismert parasztháború felé vezettek.¹⁸⁰

¹⁷⁵ C. Tóth N.: 1514. évi márciusi országgyűlés i. m. passim.

¹⁷⁶ Uo. A tanácskozás december 16-ára bizonyára véget ért, mert Werbőczy tudósítása szerint Szapolyai ezen a napon kelt át Budáról Pestre, és Debrecenen át tervezett Erdélybe visszatérni. *Fraknoi Vilmos*: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. Magyar Történelmi Tár 23. (1877) 127. (DL 47060.)

¹⁷⁷ Óváry L.: Oklevél-másolatok i. m. 1053. számú dok. (Nándorfehérvár és Jajca ellátásának problémája); Török Imre jelentése Nándorfehérvár felszereltségének és ellátásának hiányairól (lásd fentebb); Ulászló aug. 2-ai parancsa Jajca ellátására: DL 47055.

¹⁷⁸ Fodor P. – Dávid G.: Magyar–török béketárgyalások i. m. 211.

¹⁷⁹ Uo. 212.; Pálosfalvi, T.: From Nicopolis i. m. 344.

¹⁸⁰ Az 1514. év első felének eseményeiről – amelyek már nem tartoznak szorosan e tanulmány tárgyához – részletes áttekintést ad két tanulmány: C. Tóth N.: 1514. évi márciusi országgyűlés i. m. passim; Neumann T.: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. passim. Lásd még Fekete Nagy A. – Barta G.: Parasztháború i. m. 23–41. Az esetleges fegyverszünet vagy békekötés kapcsán vö. még Fodor P. – Dávid G.: Magyar–török béketárgyalások i. m. 213., 216.

Az események mérlege

Ulászló király oszmánok felett aratott győzelmét augusztus végén ágyúlövésekkel ünnepelték Rómában.¹⁸¹ Mivel azonban a szreberniki bánság három elvesztett vára az 1513. év végén változatlanul török kézen volt,¹⁸² érdemes pontokba szedve mérlegre tenni a magyar katonai akciók eredményeit.

1. *A szreberniki bánság sorsa.* A szakirodalomban régóta rögzült a bánság elvesztésének teóriája, összekötve azzal, hogy az oszmán hadvezetés nagy részt ütött a magyar végvárrendszeren. Való igaz, hogy a központi vár elvesztésével a bánság mint szervezeti egység megszűnt, ugyanakkor az adatokból úgy látom, hogy a területén fekvő erősségek nagyobb része magyar kézen maradt. Véleményem szerint tehát a „rész” sikerült „befoltozni”, a Száva vonalát pedig stabilizálni; az említett várak csak a mohácsi csatát követően kerültek a törökök kezére.

2. *A végvárak és a határvédelem helyzete.* Jól ismert a végvárrendszer fenntartásának nehézsége, amely valójában meghaladta az ország anyagi lehetőségeit. Ekkor sem volt másként: a határok védelme 1512 telén és 1513 tavaszán elégtelen volt. Bizonyítják ezt Szrebernik, Szokol és Tessány elvesztése mellett a törökök dalmáciai várfoglalásai, a Temesköz védelmének elhanyagolásáról szóló adatok és a területet ért, az előbb említettel nyilván összefüggő sikeres oszmán betörések is. Ugyanerről tanúskodik Török Imre jelentése Nándorfehérvár őrségének és felszereltségének hiányairól, valamint Pét felégetése a Szörényi bánságban. Az említett problémákhoz az is hozzájárulhatott, hogy a temesi ispán, illetve az ezzel együtt járó Alsó-részek főkapitányának tisztsége Somi Józsa 1508-ban bekövetkezett halálát követően egészen Bátori István 1511. évi hivatalba lépéséig gyakorlatilag betöltetlen volt. Horvátországban és Szlavóniában pedig az, hogy Bajnai Bot András nem mondott le a báni tisztségről, évekig tartó zavaros politikai helyzetet okozott.¹⁸³

3. *A mozgósítás.* Újból igazolást nyert az a szintén régi múltra visszatekintő tétel, hogy az ország csapatait a nyári hónapokat megelőzően nem lehet összegyűjteni, és nagyobb hadjáratot indítani. Ez esetben a csapatok nagyobb része végül július elejére szállt táborba és jelent meg Szeged mellett. Hozzá kell tennem, hogy a

¹⁸¹ Óváry L.: Oklevél-másolatok i. m. 1054. számú dok. Nem dönthető el egyértelműen, hogy vajon Beriszló avagy Szapolyai győzelmének szólt-e ez, lehetséges, hogy mindkettőről tudtak, hiszen Velen-cébe is befutottak már augusztus végére a hírek. Wenzel G.: Marino Sanuto II. i. m. 240–241. Későbbi adat alapján azonban úgy tűnik, hogy Beriszló győzelme aratott nagyobb figyelmet, amiről utóbb Istvánffy is megemlékezett, lásd Istvánffy Miklós történelmi i. m. 122.

¹⁸² Ezeket Bélai Barnabás követ 1513 decemberében a béke feltételeként visszakövetelte a szultántól. Fodor P. – Dávid G.: Magyar–török béketárgyalások i. m. 211.

¹⁸³ A temesi ispánságra lásd C. Tóth Norbert: Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511). In: Az ecsedi Bátoriak a XV–XVII. században. Szerk. Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert. (Báthori István Múzeum Kiadványai 34.) Nyírbátor 2012. 129–131., vö. ellenben Archontológia 1458–1490. I. 124–125. A bánságra lásd Pálosfalvi T.: Bajnai Both i. m. passim.

mozgósítást a tavaszi hónapok komoly belpolitikai zűrzavara minden bizonnyal hátráltatták. Végezetül kétségeket vet fel a csapatok összevonásának hatékonysága is (bár ezzel kapcsolatosan további, elsősorban logisztikai kérdések is felmerülnek, tudniillik hogyan oldották meg a csapatok ellátását). Ezt egyrészt Ulászlónak különböző csapatparancsnokokhoz intézett júniusi utasítása, másrészt a Szapolyainak és Bátorinak már a szegedi sereggyűlés után küldött levelei is igazolják.

4. *Oszmán katonai akciók.* A vizsgált időszakban a török főerők nem Európában állomásoztak. Ennek ellenére komoly erőfölényben voltak, amelyet hatékonyan használtak ki. A taktikájuk, amely a több fronton egy időben alkalmazott betörésekre épült, érezhetően zavart idézett elő a magyar seregek irányításában, és nehezíthette az egységek koncentrációját – ezt azok a júniusban és júliusban kelt oklevelek igazolják, amelyek egyre máshol jelölték meg a lehetséges oszmán támadás várható irányát.

5. *A magyar katonai akciók lehetőségei.* Pusztán a tényeket összefoglalva: a hadjáratról először tárgyaló diéta után bő fél évvel egy alig néhány hétig tartó rövid expedíciót sikerült elindítani, amely győzelmet aratott ugyan bizonyos oszmán csapatok felett, ám a boszniai várakat már meg sem próbálta visszahódítani, és a célpontként választott Szendrőt sem sikerült elfoglalnia. Valójában az esztendő végére világossá vált: az ország ereje önmagában a *status quo ante* visszaállítására sem elegendő, még úgy sem, hogy a török főerők nem Európában állomásoznak. A helyzet később már nem változott. 1514-ben Szapolyai János ismét csupán egy igen rövid ideig tartó betörésre vállalkozott, ezúttal Bulgáriába, bár a parasztháború kitörése miatt nem tudhatjuk pontosan, mit tervezett később a magyar hadvezetés.¹⁸⁴ Egy évre rá a vajda újabb akciója viszont már Nándorfehérvártól alig 15 kilométerre, Zsarnó váránál vereséggel végződött.¹⁸⁵ Távlabbi példaként az 1522. évi havasalföldi hadjáratok is felhozhatók: itt is rövid ideig tartó expedíciókról volt szó.¹⁸⁶

6. *Belpolitikai helyzet.* Magától értetődik, hogy a háterszág stabil politikai helyzete megkönnyíti katonai expedíciók szervezését. Ilyesmiről azonban az 1513. évben aligha beszélhetünk. A hadjárat megindításáig három nagyobb kongregációt is tartottak, amelyek közül kettőn nem valamiféle hadjárat, hanem a nemesség sérelmei és követeléseai álltak a középpontban. Minden korábbinál nagyobb szükség lett volna – például zsoldosok fogadására – az adókból befolyó jövedelemre, de a tervektől eltérően ennek nagy része csak az év második felében folyt be a kincstárba. Mindez a kormányzatot nagyon nehéz helyzetbe hozta: egy túlerőben

¹⁸⁴ Neumann T.: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 117.; C. Tóth Norbert: Az apátfalvi–nagyfalu csata. In: Keresztesekből lázadók i. m. 85. – A keresztes sereg bevetésének céljáról eltérő a két vélemény.

¹⁸⁵ Kosáry D.: Külpolitika i. m. 38.; A kérdést legújabban C. Tóth Norbert vizsgálta. *Uő*: Szapolyai János erdélyi vajda törökellenes harcai (1510–1526). (Megjelenés alatt).

¹⁸⁶ C. Tóth N.: Havasalföldi hadjárat i. m. passim.

lévő ellenség támadásainak elhárítása mellett a lázongó nemesség kibékítésére és a vártnál sokkal kisebb adójövedelmek pótlására is megoldást kellett (volna) találnia. Utóbbi azonban sikertelen maradt – ennek okait a Függelékben külön fogom tárgyalni.

FÜGGELÉK

I. Országgyűlések

A Jagelló-kori országgyűlések történetének még nincsen modern feldolgozása, a releváns, terjedelmes forrásokról nincsen kimutatás.¹⁸⁷ Mint a tanulmány bevezetőjében már jeleztem, figyelmet mindenképp a gyűlések nagy száma vonta magára, amellyel az 1513. esztendőben találkoztam, és amely élesen elkülönült Ulászló uralkodásának első éveitől. A januári diétát az alighanem botrányos májusi kongregáció követte, majd június végén a szegedi gyűlésre került sor. Alig egy hónappal ezután ismét tanácskozás volt Budán, majd szeptember végén újabb diéta vette kezdetét, hogy aztán a kongregációk sora egy december első felében tartott összejövetellel lezáruljon.¹⁸⁸ A számos gyűlés sokfélesége a róluk tanúskodó források különbözőségében is tükröződik: egyes kongregációkról oklevelek éppúgy szólnak, mint követjelentések, másokról kizárólag okiratok, megint másokról pedig csupán követjelentések számolnak be.¹⁸⁹

Mindebből további kérdések adódnak. Vajon a forrásokból mit tudhatunk meg az egyes gyűlésekről? A januári diétáról mind oklevelek, mind Marino Sanuto követjelentési kivonatai beszámolnak, akárcsak a májusi rendkívüli, a júniusi szegedi és a decemberi gyűlésről. A július végi tanácskozásról csupán Sanutónál esik szó, míg a szeptemberi, Máté-napi kezdettel tartott országgyűlésről csak oklevelek tanúskodnak. Sanuto minden gyűlést egyformán *dieta* címmel illet, amely mögött nyilván egy formula húzódik meg, mert Antonio Surian velencei követnek olasz nyelven aligha álltak rendelkezésére azok a terminus technicusok, amelyekkel az egyes tanácskozások közti különbséget leírhatta volna. (Tegyük hozzá: aligha volt efféle célja.) E szemszögből jelentései közül legfőbb

¹⁸⁷ Kivételt képeznek a – jellemzően privilégium formájában kiadott – dekrétumok, ezeknek ugyanis van új kiadásuk: DRMH IV. i. m.

¹⁸⁸ Egy korábban megjelent írásomban csupán három országgyűléssel számoltam. *Mikó G.*: Ismeretlen országgyűlési emlék i. m. 468–469.

¹⁸⁹ Mindez egyébként arra – a jövőben minden bizonnyal elkészülő, a Jagelló-kor törvényhozását bemutató kritikai kiadás összeállításánál felmerülő – alapvető problémára is felhívja a figyelmet, hogy annak forrásbázisa nem korlátozódhat a kétségtelenül legfontosabb kútfőket tartalmazó oklevelek csoportjára.

forrásértéke annak van, amelyik a máshonnet nem ismert július végi kongregációról tanúskodik. Bőbeszédűbbek az oklevelek. Ezek szóhasználata alapján januárban általános országgyűlés (*universalis dieta generalis*) ülésezett, a májusban „főpapok, főurak és nemesek” részvételével gyűlés zajlott, míg a szegedi kongregációt egyetlen oklevél sem nevezi sem *dietának*, sem *congregaciónak*; más adatokból derül ki, hogy egy hadjáratot előkészítő sereggyűlésről volt szó. A szeptemberi tanácskozás „részleges gyűlésként” (*congregatio/dieta particularis*) tűnik fel a forrásokban. A júliusi gyűlésről, mint már szó esett róla, Surian jelentésén kívül semmit nem tudunk, míg decemberben ismét „főpapokkal, főurakkal és nemesekkel” zajló tanácskozásról volt szó.

Az előbbieket alapján rögzíthetjük, hogy a kongregációk között kétségkívül eltérő típusok különböztethetőek meg: az „általános országgyűlés” (január), a „részleges országgyűlés” (szeptember), a sereggyűlés (június), a források szükséztűsége miatt bizonyára „királyi tanácsülés”-ként aposztrofálható összejövétel (július, december), valamint a sajátos májusi gyűlés, amelyet a résztvevő nemesek nagyobb száma alapján nevezhetnénk országgyűlésnek, jóllehet nem uralkodói meghívásra ült össze, hanem a nemesek kényszerítették ki.

Ezek a megállapítások rávilágítanak arra, hogy minden egyes, eddig ismeretlen források segítségével újonnan „felfedezett” kongregáció esetében érdemes megvizsgálni, hogy miféle gyűlésről is van szó. Ez pedig már átvezet egy, az előbbiekkal összefüggő, újabb problémához: vajon az egyes „típusok” jogköre meddig terjedt. Mennyiben tekinthetők a különböző gyűlések egyenértékűnek egymással? További megfontolandó kérdés az, vajon hol helyezkednek el a „rangsorban” azok a gyűlések, amelyek végén függőpecsétes dekrétumot is kiadtak.¹⁹⁰ Az 1513. évi hat kongregáció közül ugyanis egyik sem tartozik ebbe a kategóriába.

II. Adószedés

Ami az adószedést illeti, a hat gyűlés közül a sereggyűlésről feltételezhető talán legkevésbé, hogy adót vetett ki, ám a másik öt kongregáció közül automatikusan egyik esetében sem lehet kizárni, hiszen, miként Neumann Tibor írásából kiderült, adószedésről királyi tanácsülés is dönthetett: így történt ez 1491-ben is.¹⁹¹ A források alapján 1513-ban a helyzet másként festett: az öt gyűlés ellenére csupán egyetlen, mégpedig a januári diéta döntött adókivetésről. Összefüggésben

¹⁹⁰ Vö. C. Tóth N.: Tolnai országgyűlés i. m. 1462., ahol a szerző – részint Teke Zsuzsa és Neumann Tibor eredményeire is támaszkodva – helyesen rögzíti, hogy az egyes diéták határozatainak érvényét nem befolyásolta az, hogy a rendelkezéseket dekrétumba foglalták-e vagy sem. Ezen megállapítás azonban nem érinti a kongregációk fentebb taglalt, „típustól” függően esetenként eltérő hatáskörét.

¹⁹¹ Neumann T.: Királyi hatalom i. m. 52.

áll ez vajon az országgyűlés generális jellegével? Kialakult volna már ekkorra egy olyan gyakorlat, hogy csakis egy generális diéta dönthet erről, a partikuláris diéták és a királyi tanácsulések pedig nem? Vagy csupán azért nem vetettek ki újból adót, mert már a januárban kivetett *subsidiium* beszédese sem sikerült időben: ezt, mint láttuk, a nemesek megakadályozták, és csak a májusi gyűlésen keresztülvitt követelésük teljesítése után voltak hajlandóak a második részletét is megfizetni. Most nézzük, miként történt a *subsidiium* behajtása.

A januári diéta határozataiból kitűnik, hogy ennek beszédéséből a korábbi években szokásosnál feltétlenül nagyobb bevételre számított a kincstár. Mint arról fentebb már szó esett, az 1512-ben szedett 50 dénár helyett 100 dénárt vetettek ki, eltörölték az egytelkes nemesek addig élő kiváltságát, amelynek alapján adófizetés helyett harminchat telkenként voltak kötelesek egy lovas katonát kiállítani, és órájuk is kivetették az adót, valamint más módokon is csökkentették a fizetés alól felmentettek rétegét.¹⁹² Az egy forintot eredetileg György-napig (április 24.) kellett volna beszédni, ám a török támadások miatt annak az első felét, vagyis 50 dénárt, már böjtközép napjáig (március 2.) kérték. A második részlet megfizetése azonban tavasszal elmaradt.

Július legvégén két Sáros megyébe kirendelt dikátor 54 forintot és 37 dénárt vett kölcsön Eperjestől az adószedés lebonyolításának költségeire, és ígéretet tettek arra, hogy az összeget Márton-napig (november 11.) visszakapja a város.¹⁹³ A határidő magyarázatát Ferenc erdélyi prépost és királyi titkár augusztus 20-án kelt levelében találjuk meg, amelyben többek közt azt olvashatjuk, hogy „az országglakosok a legutóbbi diétán úgy határoztak, hogy a királynak megajánlott adó második felét (*altera medietas*) Márton napig kell megfizetni”.¹⁹⁴ „Legutóbbi diétán” bizonyára azt a május eleji budai gyűlést kell értenünk, amelyen az adó „második felét” (újból) megajánlották. Érdeemes arra is felfigyelni, hogy a januárban kivetett „első részlettel” ellentétben ezúttal hosszú idő volt a beszédésére. Végezetül utolsó, ám legfontosabb láncszemként Beriszló Péternek egy december közepén kiadott oklevelét kell elemzésünkbe bevonnunk. Ebben a kincstartó azokhoz a dikátorokhoz fordult, akik Bács megyében a „jelenlegi 50 dénáros adót” szedik. Ez nem más, mint a Ferenc prépost oklevelében már említett *altera medietas*, amelyet elvben Márton-napig kellett (volna) behajtani. Hogy nem újabb adóról van szó, az oklevél egy látszólag lényegtelen, ám számunkra annál fontosabb részletéből derül ki. Az uralkodó 350 forinttal tartozott Kenderessy András palotásnak, amelyet Bács megye adójából kellett

¹⁹² Lásd Függelék III/1.

¹⁹³ DF 229444.

¹⁹⁴ „ad festum Martini est per regnicolas constitutum adhuc in superiori dieta, ut subsidii maiestati regie oblati medietas altera dicitur et exolvatur” – DF 217272.

számára kiutalni. A „legutóbbi adóból – írja az oklevél –, amelyet még Herendi Miklós kincstartósága idején szedtek”, csak 225 forintot kapott meg, így a maradék 125-öt a most befolyt adóból kellett számára kifizetni.¹⁹⁵ Herendi Miklós kincstartóságára az utolsó adat 1513. április 5-éről ismert, ám a tisztséget valószínűleg a május eleji gyűlésig betöltötte.¹⁹⁶ Mindezen adatok figyelembevételével nem lehet vitás, hogy Bács megye – és éppígy nyilván az összes többi *comitatus* is – az 1513. évben csak két alkalommal adózott. Először tavasszal, Herendi kincstartósága idején – ez volt a böjtközép napjáig behajtandó 50 dénár, az egyforintos adó első fele. A második 50 dénárt, az *altera medietast* azonban nem az eredetileg tervezett György-napkor, hanem csak az év legvégén fizették meg. Az egyforintos adóból befolyó jövedelemnek tehát legalább a fele majdnem egész évben hiányzott a kincstárból.

A hiányzó bevétel magyarázatul szolgálhat azokra a roppant magas adóterhekre is, amelyeket az uralkodó a saját földesurasága alá tartozó városokra és például a szászokra az esztendő folyamán kivetett. (Effajta adókiivetéshez természetesen nem kellett semmiféle országgyűlés beleegyezése.) A királyi városoknak a szokásos adóikon felül egyenként 2000 forint hadisegélyt kellett fizetniük a májusi mozgósítás elrendelése után, és ha ehhez hozzáesszük, hogy a szreberniki várak elestére hivatkozva már 1512 novemberében is kértek tőlük 1000 forintot, az annyit tesz, hogy fél év alatt városonként legalább 3000 forint többlet adót kellett beszolgáltatniuk.¹⁹⁷ (Összehasonlításképpen: a szabad királyi városok által fizetendő hadisegély az 1501. évi tolnai – szintén egy hadjárat előtti – országgyűlésen csak 1000 forintot tett ki.)¹⁹⁸ A bányavárosokat két alkalommal (májusban és október–novemberben) összesen 10 000 forint rendkívüli hadiadó sújtotta, ám abból a novemberi oklevélből, amelyben Ulászló egy évre adómentessé nyilvánította őket,¹⁹⁹ kiderül, hogy az év folyamán volt egy harmadik adókiivetés is, amelynek az összegét nem ismerjük. A magas adók növekvő feszültséget eredményeztek.²⁰⁰ A Sáros és Szepes

¹⁹⁵ 1513. dec. 13.: DF 285370.

¹⁹⁶ Archontológia 1458–1526. I. i. m. 133.

¹⁹⁷ Kérdéses persze, hogy ebből mennyit fizettek be valójában. A Jagelló-kor első évtizedéből vett adatok inkább arra mutatnak rá, hogy a városok az előírt összeget igyekeztek a kincstartónál lealkudni, és sokszor „kompromisszumos” megoldás született. *Neumann Tibor*: „Minden időben kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések). Bp. 2017. 74., 79–80.

¹⁹⁸ *C. Tóth N.*: Tolnai országgyűlés i. m. 1466.

¹⁹⁹ Korántsem biztos, hogy az uralkodó be is tartotta az ígéretét. *Neumann T.*: Városok adóztatása i. m. 95.

²⁰⁰ Erre már felhívta a figyelmet Neumann Tibor is: *Neumann T.*: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 116.

megyékben fekvő királyi városok ősszel már külön tárgyaltak arról, hogy megfizessék-e az előre követelt Mihály-napi adót.²⁰¹

A szászok adóterhei szintén igen magasak voltak. Először 14 000 forintot kellett fizetniük 1513 György-napjáig,²⁰² majd az ősz folyamán újabb 25 000 forintot vetettek ki rájuk, amelyet az uralkodó büntetésből utóbb 40 000-re emelt.²⁰³ Ez a hatalmas összeg azonban már behajthatatlannak bizonyult: nemsokára 27 000 forintra csökkentették ugyan, de a befizetése – minden siettetés ellenére – már az 1514. esztendőre maradt.²⁰⁴ A kincstár minden rendkívüli adó kivetése ellenére üres maradt, hiszen az év végén az uralkodó már a városok jövő évi (1514. évi) adóit is elkezdte lekötöni. Ez azzal magyarázható, hogy az egyforintos adóból – az adózók körének kibővítését is figyelembe véve – elméletileg legalább 2000 forint jövedelem származott volna,²⁰⁵ amelynek azonban a fele, mint láthattuk, gyakorlatilag egész évben hiányzott a bevételek közül. Ezt az összeget a király fennhatósága alá tartozó különböző városokra, illetve a szászokra újra és újra kivetett magas adók legfeljebb részben ellensúlyozhatták.

III. Források

Az alábbiakban közlöm az 1513. év országgyűléseivel kapcsolatos két legfontosabb forrást, amelyek eddig még nem jelentek meg nyomtatásban. Az esztendőben tartott további diéták határozatairól hasonló iratok – legalábbis az általam átvizsgált kútfők tanúsága szerint – nem maradtak fenn.

1.

1513. február 9., Buda.

II. Ulászló király parancsa az ország vármegyéihez, amelyben közli a török fenyegetés miatt 1513. január 15-én összeült országgyűlésen megszavazott, adószedéssel kapcsolatos

²⁰¹ Vö. 134. jegyz.

²⁰² Rechnungen der Stadt Kronstadt I. i. m. 197., 198. és DF 247560., DF 246057.

²⁰³ *Neumann T.*: Bulgária – Erdély – Temesvár i. m. 116., vö. Székely oklevéltár. V. (1296–1603). Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár 1896. 924–926. számú dok. – 1492-ben 20 000 forint volt a szászok adója, míg 1494-ben 21 000-re, egy évvel később pedig 23 000-re rúgott. *Neumann T.*: Városok adóztatása i. m. 30., 37–38., 71.

²⁰⁴ Erről a brassói számadáskönyvekből tudunk: „Item in taxa regia, quam magnificus dominus Johannes Borne-Myssa super universitatem omnium Saxonum imposuerat flor. viginti septem milia florenorum etc. praesentavimus villico flor. 2220.” – Az 1514. évi kiadások első tétele. (Rechnungen der Stadt Kronstadt i. m. 202.) Saját lakosaitól az összeget két részletben szedte be a város: 1514. március 27-én, illetve december 15-én. (Uo. 201.) Mindkét bejegyzésben feltűntették, hogy a Bornemíssa János által kivetett 27 000 forintos királyi adóról van szó. Az adó még a csökkentett összeggel is magas volt, az 1514. év végén több mint 400 forint volt a város költségvetésének deficitje.

²⁰⁵ *Neumann T.*: Királyi hatalom i. m. 53. – C. Tóth Norbert az 1522. év esetében 250 000 forint körüli összeggel számolt, lásd *C. Tóth N.*: Költségvetés i. m. 122–124.

határozatokat, és egyúttal felszólítja a megyéket, hogy a dikátorokat az adó beszédében ne akadályozzák.

Példányai: 1. A Győr megyének küldött példány, eredeti: DL 91046. (Khuen-Héderváry lt.) 2. A Sáros megyének küldött példány, egykorú másolat: Štátny archív v Poprade Pobočka Bardejov – Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény, 3707. számú dok., fol. 3v–4v. (DF 216594.) 3. Egy ismeretlen megyének címzett példány szövege az úgynevezett Oláh Miklós-féle formuláskönyvben: Miestne Pracovisko Matice Slovenskej Jasov – A Jászói Prépostság volt könyvtára. Oláh Miklós formuláskönyve. fol. 40v–41v. (DF 282621.)

A szöveg a Győr megyének küldött eredeti példányt követi. Annak szakadás vagy vízfolt miatt olvashatatlan helyeit a másik két példányból egészítettem ki, amit szögletes zárójelekkel jelöltem. A szöveget a könnyebb áttekinthetőség kedvéért bekezdésekre tagoltam.

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris universis et singulis nobilibus et alterius cuiusvis status et condicionis possessionatis hominibus comitatus Jauriensis²⁰⁶ salutem et gratiam. Cum ad dietam generalem, quam ad octavum diem festi epiphaniarum Domini novissime transacti²⁰⁷ universis dominis prelati, baronibus, proceribus et nobilibus totius regni nostri Hungarie pro repellendis imminentibus ex omni fere latere periculis et signanter recuperatione castrorum finitimorum nuper, ut scitis, amissorum et in manus hostiles deventorum indixeramus, iidem domini prelati et barones proceresque et nobiles ad maiestatem nostram unacum certis fratribus vestris convenissent, inter alios eorum tractatus et conclusiones ad propellendas hostium incursiones evitandasque nobilium oppressiones summe necessarias salutemque et quietum statum ipsius regni nostri et omnium vestrum tangentes et concernentes, pro castrorum finitimorum, ne aliqua ex illis in perniciem regni rursus periclitarentur, conservatione simul et banderii nostri regalis erectione, ceterarum etiam necessitatum nostrarum expeditione, de singulis eorum iobagionibus seu sessionibus iobagionalibus singulos centum denarios infra festum Beati Georgii martiris,²⁰⁸ in altera revolutione annuali venturum in duobus terminis, primo videlicet ad proximum Sancti Georgii martiris²⁰⁹ et secundo ad Beati Martini episcopi et confessoris²¹⁰ proxime affutura festa maiestati nostre persolvendos benevole obtulerunt.

²⁰⁶ A Sáros megyének küldött példányban értelemszerűen „de Saros” áll. A formuláskönyv másolatában az első mondat hiányzik.

²⁰⁷ 1513. jan. 15.

²⁰⁸ 1513. ápr. 24.

²⁰⁹ 1514. ápr. 24.

²¹⁰ 1514. nov. 11.

Post discessum vero vestrum et aliorum nobilium a nobis ad propria, dum hostiles hoc hiemali tempore motus quiescere speraremus, ipsis dominis prelati et baronibus ac assessoribus sedis nostre iudicarie vestri et aliorum nobilium de medio electis nobiscum adhuc existentibus Turci bipartito exercitu regna et confinia nostra rursus crudeliter invasere, altero castrum Jezero obsidentes, altero eo animo eoque consilio Croatiam ingredientibus, ut istic castra omnia desolata et derelicta, quorum magnus est numerus, occupent, et illa quam primum nunciant, quod si fieret plura, quam nos in illo regno loca possiderent, foretque brevi, ut totum illud regnum occuparent.

Hec igitur et alia [multa pericula evitanda] iidem domini prelati et barones ceterique assessores et nobiles, quos cum plena facultate [hic reliquistis], premeditantes simuletiam diligenti cura atque studio perpendetes, quod in primis et ante omnia necessaria valde est castrorum finitimorum, que ob vetustatem valde ruinosae sunt, reformatio et munitio quomodoque ex solo premissis oblato subsidio tantis ac tam multis periculis variisque necessitatibus occurrere nequaquam potest, decreverunt, quod prefatum subsidium etiam de medio colonorum aliter quam solitum erat et maturius, quam oblatum et statutum fuerat, dicaretur et exsolveretur, et iccirco ad medium scilicet instantis quadragesime²¹¹ subsidium prenarratum maiestati nostre pro expediendis premissis rebus et necessitatibus ipsius regni nostri modo premissis oblato, quoad medietatem eiusdem, quinquaginta scilicet denarii, sub condicionibus infrascriptis exigendi pariter et persolvendi statuerunt.

In primis, quod quilibet sessionatus homo seorsum et in alia serie ab altero sessionato etiam in una et eadem curia residens dicitur.

Item in quibus hereditates, vineas scilicet aut terras arabiles extirpatitias habentes et colentes ad quinquaginta, hereditates vero non habentes, sed apud alios cohabitantes ad viginti quinque denarios dicentur.

Item, quod pro factoribus non alii, nisi qui de propria curia dominorum suorum victu et amictu fruuntur, in hac contributione [relaxentur].

Item ex quo nobiles unius sessionis iuxta contenta generalis decreti nostri de singulis triginta sex sessionibus eorum unum equitem armatum pro regni defensione annuatim conservare tenentur, scilicet [hucusque] huiusmodi equites minime tenuisse dicuntur. Ideo, ut ipsi quoque in hoc onere belli et castrorum finitimorum restauratione unacum prelibatis dominis prelati ac baronibus et nobilibus, item ecclesiasticis personis predeclaratis ac [civitatis] assistere vel pro hac vice debeant, de [singulis] eorum sessionibus singulos quinquaginta [denarios solvant], et quod finita connumeratione huius[modi] [dice] [sew] [contributione]nis quintodecimo die eadem [contributione] ubilibet exigatur, ne defectu pecuniarum,

²¹¹ 1513. márc. 2.

que n[erv]i belli censentur, erectio banderii et missio gentium [nostre] maiestatis citissime et sine mora necessaria protrahi videatur.

Et insuper prefati domini prelati et [barones atque] assessores et nobiles tanta pericula et necessitates intuentes, tanquam patrie amatores, etiam se ips[os iu]xta status et facultatis eorum exigentiam taxaverunt.

Et nichilominus universos quoque abbates, prepositos, canonicos, archidiaconos et cunctos ecclesiarum plebanos ac rectores et altaristas, item mercatores et alios [civitaten]ses secundum posse ipsorum pariter contribuere, et ad huiusmodi salutaria opera subsidium prestari debere dec[re]verunt.

Et quamvis prefati assessores talia ac tanta pericula simuletiam necessitates probe animadvertentes, quo ad personas ipsorum ad subsidium etiam de propriis personis prestandum, et etiam quoad dicationem seriei d[ominorum], ut premisum est, consenserunt, tamen quoad vos id adhuc ad requisitionem vestram retulerunt, [offerentes se] cum aliis universis dominis prelati et baronibus id etiam apud vos effecturos, proinde fidelitatem vestram [harum] serie requirimus et hortamur, ut causis et necessitatibus premissis vos quoque ad premissas [conditiones] accedere, dicatoresque nostros ad connumerandum huiusmodi subsidium unius floreni, nunc autem medii [floreni] ad proximum medium terminum absque omni difficultate sub premissis articulis et condicionibus emittere, [illud]que de bonis vestris eisdem hominibus nostris quamprimum exolvere et extradare exolvique et extradari facere debeatis, certi autem sitis, quod quicquid provenerit, non nisi ad bonum et commodum huius regni, conservationem vestram, iuxta vestrum desiderium exponemus et exponi faciemus. Aliud igitur in quantum conservationi huius regni vestreque perpetue quieti consulere cupitis in hoc nullo pacto faciatis. Datum Bude, in die cinerum, anno Domini millesimo quingentesimo tredecimo.

2.

1513. május 6. és 15. között, Buda.

II. Ulászló király egy ismeretlen megye vagy megyék nemességének megparancsolja, hogy a Mátyás-napi nyolcados törvényszéken összegyűlt nemesek által fogalmazott és bizonyos főpapok, valamint bárók által jóváhagyott cikkelyek értelmében, akiknek jobbágyaik után csapatokat kell kiállítaniuk, azokat küldjék a király egy másik levelében már meghatározott helyekre, akiknek pedig fejenként kell hadba vonulniuk, a mellékelt cikkelyekben meghatározott Szegeden gyülekezzenek, ahová, ha lehetséges, a király is meg fog érkezni. Egyúttal elrendeli az újonnan megajánlott ötvendénáros adó beszédését is.

A szöveg az úgynevezett Oláh Miklós-féle formuláskönyvben maradt fenn, két másolatban: Miestne Pracovisko Matice Slovenskej Jasov – A Jászói Prépostság volt könyvtára. Oláh Miklós formuláskönyve. fol. 36v–37r. és fol. 112r–v. (DF 282621.)

Regalis pro dieta in Zegeđino celebranda²¹²

Egregii et nobiles fideles dilecti! Constitutis nobis his diebus in curia nostra Wyssegrad fideles nostri universi regnicole ad terminum celebrationis brevium iudiciorum festi Beati N.²¹³ proxime preteriti, Bude congregati plusquam quinquaginta personas eorum de medio unacum assessoribus sedis nostre iudicarie, qui tunc aderant, nostre maiestatis mittentes, in conspectum plura nobis super periculoso regni nostri statu scilicet et eiusdem defensione atque manifestorum et quottidianorum hostium machinatione nunciarunt, qui etiam miserabilem casum abductionis multorum Christianorum et incinerationis plurimarum villarum de partibus Themeskewz per Turcos novissime patrate – de quo etiam antea certificati eramus, et illud non sine grandi cordis nostri amaritudine acceperamus – nobis commemorant, prout etiam vobis et ceteris fratribus vestris, fideles nostros assessores sedis nostre iudicarie suo modo perscripsisse intelligimus, et ut tam aperto et extremo regni huius excidio subvenire occurrereque et ad inclusos articulos consentire dignaremur, instantissime nobis supplicarunt, nam iidem hostes adaucto exercitu undique hoc regnum rursus invadere conantur.

Nos igitur, qui etiam irrequisiti pro regni defensione et castrorum finitimum conservatione quicquid potuimus, libenter certe hucusque fecimus et in futurum quoque facere contendimus – nec ista dampna, que evenerunt, accidissent, si et subsidium ad hoc deputatum, extradatum, et gentes in tempore, prout ordinatum erat, misse fuissent – premissa itaque supplicatione ipsorum fidelium nostrorum clementer exaudita, ut iidem fratres vestri unacum dominis prelati et baronibus lateri nostro, protunc adherentibus, super propellendis ex omni fere latere regni huius imminentibus periculis tractarent, deliberarent, et quicquid melius hac in re faciendum agnoscerent et concluderent, nobisque significare commisimus. Qui tandem nostram in presentiam regressi articulos presentibus inclusos sese unanimiter concepisse pariter et formasse retulerunt.

Quibusquidem articulis in scriptis nobis oblatis prefati oratores, fratres vestri unacum assessoribus nobis humillime rursus supplicarunt, ut gentes tam nostre, quam etiam universorum dominorum prelatorum et baronum scilicet et cunctorum regni comituum, iuxta contenta prescriptorum articulorum, vigore etiam generalis decreti nostri, omni prorsus sine mora ad locum deputatum mittere et mitti facere ac per singula quoque capita vestra eo modo et ordine, quo in eisdem articulis continetur, Zegeđinum ad terminum ibidem prefixum atque deputatum accersiri et convocari facere dignaremur. De et super extremo huius regni periculo, (quod Deus avertat), tractaturos pariter et provisuros, ut autem gentes nostre citius transmitti,

²¹² A cím csak a 112. folián kezdődő másolat élen olvasható.

²¹³ Tudniillik Matthiae, 1513. febr. 24.

reliqua etiam negotia nostra ad onera belli supportanda summe necessaria facilius expediri possent, iidem fratres vestri unacum ceteris fidelibus nostris, postquam huc Budam regressi sumus, subsidium illud quinquaginta denarii maiestati nostre in generali dieta pro octavo die festi epiphaniarum Domini proxime transsacti²¹⁴ hic Bude celebrata oblatum citissime sese exoluturos benevole de novo obtulerunt.

Quapropter fidelitati vestre harum serie firmiter sub perpetue infidelitatis nota committimus et mandamus, quatenus statim visis presentibus, imprimis et ante omnia illas gentes, quas iuxta formam decreti ratione iobagionum vestrorum pro defensione regni conservare tenemini, citissime ad loca per alias literas nostras deputata mittere, vosque per singula capita ad exercituandum iuxta preinsertos articulos preparare atque ad diem et locum prefixum, ubi et quando etiam nos in propria persona Deo volente constituemur, convenire et congregare modis omnibus debeatis et teneamini profecturi, inde quo necessitas et defensio atque commoditas huius regni expostulare videbitur. Taxam etiam et subsidium promissum exnunc et absque omni iam ulteriori mora extradare debeatis, ne maiora pericula, quod Deus avertat, exinde contingant. Nam alias quicumque in his negligentes reperti fuerint, tales premissa nota infidelitatis gravissime mulctabimus. Aliud igitur in hiis nulla ratione facere presumatis. Datum.

THE OPPORTUNITIES OF THE ANTI-OTTOMAN OFFENSIVE IN THE EARLY SIXTEENTH CENTURY

The Attempt to Reconquer the Castles of Srebrenik, Sokol, and Tešanj in 1513

by Gábor Mikó

SUMMARY

The paper explores the border warfare between the medieval Hungarian Kingdom and the Ottoman Empire during the fairly brief period between October 1512 and March 1514. In the autumn of 1512, the Ottomans took several Bosnian border forts that had been important parts of the Hungarian defensive belt. In the course of 1513, King Wladislas II and his government made considerable efforts to prepare for the reconquest of the lost fortresses: the social basis of taxpaying was extended, the amount of tax increased, and the mobilization of troops was set in motion. Yet the surviving evidence shows that both tax collection and mobilization dragged on for too long. The retaking of the fortresses was not even attempted in the summer of 1513, with only Voivode János Szapolyai leading a lightning campaign to Ottoman territory. Although the restoration of the pre-1512 defensive belt thus remained a dream, the border as fixed by the winter of 1513 remained unchanged until the loss of Belgrade in 1521.

²¹⁴ 1513. jan. 15.